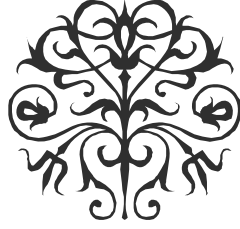

ASIRLIK ÇINAR
CELÂL BAYAR

Cilt-2

Editörler

Prof. Dr. Nurettin GÜLMEZ – Doç. Dr. Nejdet BİLGİ

Aralık 2022 / ANKARA

© Bu Kitabın Tüm Hakları Yazarlarına ve Yayıncısına Aittir.
Bu kitaptaki bilgi, fikir, yorum ve görsellerin sorumluluğu yazarlarına aittir.

ASIRLIK ÇINAR CELÂL BAYAR

Cilt-2

Editörler

Prof. Dr. Nurettin GÜLMEZ – Doç. Dr. Nejdet BİLGİ

Birinci Basım: Berikan Yayınevi Aralık-2022

ISBN: 978-625-8365-90-0 (Tk)

ISBN: 978-625-8365-92-4 (2.c)

Genel Yayın Yönetmeni

Ahmet Deniz AĞCA

Kapak

Biçer YILDIRIM

Destekleyen Kurum

Baskı & Cilt

Berikan Ofset Matbaa- Y.Mahalle-Gersan/ANKARA

Matbaa Sertifika No: 47109

BERİKAN YAYINEVİ

Kültür Mahallesi, Kızılırmak Cad. No: 61/6 Çankaya-Kızılay/ANKARA

Tel: (0312) 232 62 18-19

TÜRK SİYASAL YAŞAMINDA İSMET İNÖNÜ-CELAL BAYAR REKABETİ

Hakkı UYAR*

Giriş: Yolların Kesişmesi

İsmet İnönü ile Celal Bayar'ın yollarının kesişmesi Milli Mücadele ile oldu. Başbakanlıkta selef ve halef olan İnönü ile Bayar, cumhurbaşkanlığında da selef ve halef oldular. Her ikisi de II. Abdülhamit'in iktidarının erken döneminde doğdular. İnönü askerliği seçerken, Bayar ailesinin de etkisiyle sivil hayatta kaldı. Ancak her ikisinin de ülkeye dair kaygıları birbirine benzemektedir. İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC), her ikisini de siyasal anlamda etkilemişti. Bayar, İTC içerisinde aktif bir görev aldı. Bursa ve İzmir'de aktif olarak çalıştı; örgütçü ve mücadeleci kimliği ile öne çıktı. İnönü ise askerlik mesleğinde ilerledi. Yollarının kesişmesi, Mondros sonrasında ülkenin işgaliyle oldu. Bayar, İzmir'in işgali sürecinde Ege bölgesinde sivil direnişin öncülerinden ve örgütçülerinden biri oldu. Bu süreçte Atatürk ile de ilişki kurdu; Ege'deki hareketin ulusal direniş hareketiyle birleşmesine çaba harcadı.

Şüphesiz Anadolu'daki direniş hareketinin öncüleri olan A Takımı olarak tanımlanabilecek beş kişi arasında ikisi de yoktu. Atatürk, Karabekir, Cebesoy, Orbay ve Bele'den oluşan kadroya sonradan iki kişi eklendi; İnönü ve Çakmak. Böylece A Takımı, 7 kişiye çıktı. Ancak önce gelenler, sonra gelenler tartışması ileriki yıllara damgasını vurdu. Bayar, A Takımı içerisinde yer almasa da hem Milli Mücadele dönemine hem de Cumhuriyetin ilk yıllarına damga vuran isimlerin başında gelmektedir. Dolayısıyla her iki isim de Milli Mücadele'nin ve Cumhuriyetin lider kadrosu içerisinde yer aldılar.

Bayar'ın adına İnönü'nün Hatıraları'nda ilk kez Çerkez Ethem meselesi dolayısıyla rastlanmaktadır. İnönü, Çerkez Ethem hareketiyle de bağlantılı olan Yeşil Ordu hareketi içerisinde "*sergüzeşt*" kimselerin yanı sıra Bayar gibi "*çok iyi niyetli insanlar*"ın da olduğunu

---

* Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, uyarhakkı@hotmail.com, ORCID No:0000-0002-6309-4919.

belirtmektedir. Halk İştirakiyun Fırkası'ndan kurtulup Atatürk'le güvene dayalı bir ilişki kurmasının daha sonra gerçekleştiğine dikkat çeken İnönü, Atatürk'ün "*Celal Bey vekil olacaktır, fakat kendisi bildiğin Celal Bey değildir. Yakın arkadaşımızdır. Olup bitenler kapanmıştır*" dediğini aktarmaktadır¹. Anılarının konuya ilişkin bölümünde İnönü, Bayar'ın Ethem ile olan ilişkisinden rahatsızlığını hissettirmektedir.

Milli Mücadele yıllarında İktisat Vekilliği de yapan Bayar, Cumhuriyetin ilanından sonra 1924 yılında birkaç ay boyunca Mübadele, İmar ve İskan Vekilliği yaptı. Vekillik görevinden istifa ederek Türkiye İş Bankası'nı kurdu ve genel müdürlüğünü yaptı (1924-1932).

1. İş Bankası Grubu-İsmet Paşa Çekişmesi: İlk Raunt

1930'lu yıllarda Celal Bayar'ın öncülüğünü yaptığı özel girişimcilerle, devletçiliği ve ekonomide devlet denetimini savunan İsmet İnönü ve çevresi arasındaki mücadele artarak devam etti. Falih Rıfkı Atay'ın politikacılar bankası olarak tanımladığı İş Bankası² ve çevresindekiler aferistlikle (çıkarcılıkla) suçlanmaktaydı. Gerçi, nüfuz ticareti, komisyonculuk, şirket temsilciliği yapmak sadece İş Bankası grubu için geçerli değildi. Örneğin, Başbakan İsmet İnönü'nün de "*yakın etrafı nüfuz ticaretinden zengin olmuşlardır. Ayazpaşa mezarlığını birinin mülkü haline sokup bizzat İnönü'ye bu mezarlıktan arsa hissesi sağlamışlardı*"³.

---

¹ İsmet İnönü, *Hatıralar*, (Yay. Haz. Sabahattin Selek), Bilgi Yay., Ankara, 2020, s. 216, 218, 225. Resmi TKP ve Yeşil Ordu'nun kurucuları arasında Celal Bayar vardı. Ancak bu Atatürk'ün bilgisi dahilinde olan bir durumdu. Nitekim her iki yapının kurucularına bakıldığında bunu tahmin etmek zor olmasa gerektir: **Yeşil Ordu** (1920, Ankara): Kurucu ve Yöneticiler: Nazım (Resmor), Şeyh Servet (Akdağ), Dr. Adnan (Adivar), Eyüp Sabri (Akgöl), Yunus Nadi (Abahoğlu), Hüsrev Sami (Kızıldoğan), Süreyya (Yiğit), Sırrı (Bellioğlu), Mustafa (Cantekin), Hamdi Namık (Gör), Muhittin Baha (Pars), Mahmut Celal (Bayar), Hakkı Behiç (Bayiç), Çerkez Ethem, Reşit ve Tefik Bey. **Türkiye Komünist Fırkası** (1920, Ankara): Kurucu ve Yöneticiler: Tefik Rüştü (Aras), Mahmut Esat (Bozkurt), Mahmut Celal (Bayar), Yunus Nadi (Abahoğlu), Kılıç Ali, Hakkı Behiç (Bayiç), İhsan (Eryavuz), Refik (Koraltan), Eyüp Sabri (Akgöl) ve Süreyya (Yiğit) Bkz. <https://web.archive.org/web/20160527053434/https://www.tbmm.gov.tr/kutuphane/siyasi-partiler.html> (son erişim tarihi: 23 Temmuz 2022). İnönü, Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası ile Resmi TKP'yi karıştırmış olsa gerekir. Bu yapıların içerisinde Ankara'nın güvenilir adamlarının yer alması hemen her oluşumu kontrol etme çabasının ürünüdür.

² Falih Rıfkı Atay, *Çankaya*, Bateş A.Ş. Yay., İstanbul, 1984, s. 455.

³ Atay, *age.*, s. 458.

İş Bankası, sınırlı olanaklarıyla özel sektörü desteklerken ve bizzat sanayi yatırımlarına yönelirken, 1930'ların başında İsmet Paşa hükümeti, Sovyetler Birliği'nde uygulanan beş yıllık sanayi planından etkilenerek, Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nı uygulamaya koydu. Buna göre, özel sektör yapacağı yatırımlar için Sanayi Planlama Dairesi'nden izin alacaktı.

Türkiye'de kâğıt fabrikası kurmak isteyen Bayar'ın liderliğindeki İş Bankası'nın yaptığı öneri, Bayar ve İnönü grupları arasında çatışmaya neden oldu. İnönü grubu, özel sektörün kâğıt fabrikası kurmasına karşı çıkmaktaydı. Söz konusu tartışmaya Atatürk de katıldı ve ağırlığını İş Bankası grubundan yana koydu. 1932 yılında yaşanan bu olaya ilişkin olarak, Atatürk'ün bir akşam sofrasında geçen olayları Y. Kadri anılarında anlatmaktadır. Bu yemekte, Atatürk, dönemin İktisat Vekili Mustafa Şeref (Özkan) Bey'e sorar: "... sizin maiyetinizde de bir sanayi umum müdürü mü ne varmış, onu nasıl bilirsiniz?" M. Şeref Bey, "Dürüst, çalışkan ve kıymetli bir mesai arkadaşım olarak bilirim, Paşam" yanıtını verir. Bunun üzerine, Atatürk çok sert tepki gösterir. Y. Kadri'ye göre;

"O sizin kıymetli arkadaşınız diyordu, memleketimizin iktisadi ve sınai inkişafını baltalamaktan başka bir şey bilmeyen bir adamdır. Ortada, bundan birkaç yıl evvel iki yüz elli bin lira sermaye ile kurulup bugün üç dört milyonluk bir mali müessese kudretine haiz bir milli bankamız var. İşte, bu kadar az bir zaman içinde böyle bir muvaffakiyet elde etmiş olan bu banka, geçenlerde İstanbul'da bir kâğıt fabrikası kurma ruhsatı almak için vekâletinize müracaat ediyor ve buna karşı sizin dürüst ve kıymetli arkadaşınız, nedendir bilmem, bin türlü müşkilat çıkarıyor.

Ben meseleyi tetkik ettim. Yapılan müracaatta kanunlara, mevzuata aykırı tek bir nokta bulamadım. Kat'i kanaatim şudur ki, yalnız kötü niyetle hareket etmiştir; ya da bazı menfi tesirler altında kalmıştır".

Burada Atatürk'ün menfi tesirler olarak söz ettiği, İsmet İnönü'nün eskiden beri İş Bankası'nın girişimlerini kontrol altına almaya çalışması ve ara sıra İş Bankası'nın yönetim kurulu üyeliklerine atanacak kişiler hakkında söz sahibi olmak istemesiydi⁴. Söz konusu olayın ertesi günü, İsmet İnönü, Atatürk'ün sofrasına çağrıldı; ancak,

---

⁴ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Politikada 45 Yıl*, İletişim Yay., İstanbul, 1984, ss. 134-136; İsmet Bozdağ, *Atatürk'ün Sofrası*, Emre Yay., İstanbul, 1995, ss. 113-114; İsmet Bozdağ, *Toprakta Bile Bitmeyen Kavga: Atatürk-İnönü, İnönü-Bayar*, Emre Yay., İstanbul, 1995, s. 79 vd.

İnönü davete çok geç geldi ve Atatürk ile aralarında sert bir tartışma geçti. İnönü, İktisat Vekili'nin eleştirilmesine tepki gösterdi. Yakup Kadri, Atatürk ile İnönü arasındaki çekişmeyi şu şekilde değerlendirmektedir⁵:

"1. Atatürk'ün, kendi eseri telakki ettiği ve az zaman içinde birçok başarılarını görerek övündüğü İş Bankası'nın öteden beri İsmet Paşa tarafından sinsi sinsi gözetlenişi ve hatta... bazı teşebbüs ve muamelelerinin önlenmesi ve kontrolü yolunda birtakım tedbirler alması,

2. Kâğıt fabrikası meselesi ortaya çıktığı vakit İsmet Paşa'nın kendini ve hükümetini, diğer bütün devlet işlerinde olduğu gibi, doğrudan doğruya Atatürk'le baş başa verip savunmak lüzumunu duymaksızın küskün ve hırçın bir vaziyet alarak, hatta ara sıra Yalova'ya geldiği akşamlarda bile O'nun semtine uğramaktan çekinir görünüşü."

Yaşanan olaylardan sonra Atatürk, Mustafa Şeref Bey'in yerine Celal Bayar'ın İktisat Vekili olmasını sağladı. Bayar'ın İktisat Vekili olması aslında Türkiye'de devletçiliğin sınırlarını da göstermektedir. Bayar gibi devlet destekli özel sektörden gelen birinin, özel sektörü dışlayan sosyalist nitelikli bir devletçilik anlayışını benimsemeyeceği açıktır. Sonuç olarak Atatürk-İnönü çekişmesinin ilk önemli olaylarından birinde, Bayar ve ekibi, İnönü'ye karşı ilk raundu almışlardır.

Kişisel ya da ekipsel rekabet olsa da, ikili arasında diyalogların iyi olduğu söylenebilir. Bayar'ın İktisat Vekili olmasından kısa bir süre sonra, Başbakan İnönü'nün İktisat Vekili Bayar'a gönderdiği samimi bir telgraf ikili arasındaki sıcaklığı yansıtmaktadır⁶:

*"Benim ve arkadaşım Doktor Refik Beyin seyahatlerimiz hakikaten istifadeli ve neşeli geçmektedir. Telgrafınızdan sizin neşeli olduğunuzu istidlal etmek bana ayrıca ferah verdi. Birkaç güne Ankarada görüşürüz. Selam ve muhabbet.
Başvekil İsmet"*

⁵ Karaosmanoğlu, *age.*, s. 136 vd. Ayrıca bkz. Bozdağ, *Atatürk'ün Sofrası*, ss. 114-129 ve Bozdağ, *Bitmeyen Kavga*, s. 79 vd.

⁶ BCA Muamelat Genel Müdürlüğü, 30-10-0-0, 13-74-14.

Bu arada elbette İnönü ile Refik Saydam'ın yakınlığına da dikkat çekmek gerekir.

İkili arasındaki rekabetin diyaloga ve işbirliğine engel olmadığına bir başka örneği de İktisat Vekili Celal Bayar'ın başkanlığında İstanbul'da kurulan Deniz Kulübü'nün onursal başkanlığının İsmet İnönü tarafından kabul edilmesidir⁷.

İnönü, Atatürk'ün bakanların değiştirilmesindeki etkisine daha başka olaylarda da tepki göstermiştir. Bunlardan biri de, Maarif Vekili Esat Bey'in yerine Reşit Galip'in getirilmesi olayıdır. Yine Atatürk'ün sofraya toplantılarından birinde (1932), Maarif Vekili olması kararlaştırılan Reşit Galip'in bakanlığa getirilmesi isteğinin kendisine gece yarısı bildirilmesine ve görüşünün sorulmasına İnönü oldukça sert bir yanıt vermiştir: *"Gece yarısı, gaflet uykusundan uyandırılarak kabinesinde değişiklik yapılmak istendiğini haber alan bir Başvekilin, bu hususta ileri süreceği mütaleadan nasıl bir fikir selameti beklenebilir?"*⁸ İnönü bu yanıtı vermesine rağmen, Reşit Galip'i Maarif Vekili olarak hükümete aldı.

Atatürk'ün Cumhurbaşkanı olmasının yanı sıra CHP Genel Başkanı olarak hükümette değişiklik yapma hakkını İnönü'ye danışarak da olsa kendisinde görmesine, İnönü, Başbakan ve CHP Genel Başkan Vekili olarak tepki göstermektedir. Ancak, aynı uygulamayı, İnönü de Milli Şef, Cumhurbaşkanı ve CHP Genel Başkanı olarak kendi döneminin Başbakan ve CHP Genel Başkan vekillerine yapmıştır. Bunun ilk örneği Celal Bayar hükümetinden Şükrü Kaya ve Tefik Rüştu Aras'ı çıkarttırmasıdır. Kaya'nın yerine İçişleri Bakanlığı ve CHP Genel Sekreterliğine en yakın adamlarından Refik Saydam'ı getirdi.

2. Atatürk-İnönü Çekişmesi

İnönü'nün bazı uygulamalarının, İnönü-Bayar çekişmesinin ve Atatürk'ün hükümete müdahalesinin bir sonucu olarak, belirgin bir şekilde 1930'ların ilk yarısında ortaya çıkan Atatürk-İnönü çekişmesi, 1935 sonrasında artarak devam etmiştir. Bu çekişme, iç ve dış politika alanlarında geniş bir zemine yayılmıştır. İnönü anılarında Atatürk'le aralarındaki tartışmaların 1936-1937 yıllarında başladığını belirtirken, tartışmaların temel nedeni olarak *Yılların Yorgunluğu*'nu görmektedir. Atatürk'le aralarındaki tartışma konularını Hatay meselesi, İtalya ile

⁷ BCA Muamelat Genel Müdürlüğü, 30-10-0-0, 45-290-44.

⁸ Bozdağ, *Atatürk'ün Sofrası*, ss. 99-102. Reşit Galip'in politik hayatı için bkz. Mete Tunçay-Haldun Özen, "1933 Darülfünun Tasfiyesi veya Bir Tek-Parti Politikacısının Önlenemez Yükselişi ve Düşüşü", *Tarih ve Toplum*, Sayı 10, Ekim 1984, ss. 6-20.

münasebetler (Nyon olayı) ve Çiftlik Olayı (Orman Çiftliği) olarak vermektedir⁹.

3. İnönü-Bayar Çekişmesi: İkinci Raunt

İnönü'ye rağmen beş yıla yakın bir süre İktisat Vekilliği'nde bulunan Bayar ile İnönü arasındaki çekişmenin ikinci raundunu da Bayar ve çevresi kazandı. Burada belirleyici olan elbette Atatürk'ün tercihiydi. Atatürk-İnönü çekişmesi ve Atatürk'ün Bayar'ın (ve İş Bankası grubunun) ekonomik başarılarını ilgiyle izlemesi, Bayar'ı başbakanlığa taşıdı. İnönü'nün İş Bankası'nın çalışmalarını kontrol etmek ve engellemek istemesi de, Atatürk'ün tepkisini çekti.

1930'ların başından itibaren özellikle ekonomik kalkınmaya büyük önem veren Atatürk'ün bunu gerçekleştirecek kişi olarak gördüğü Bayar'ı başbakanlığa getirmesi son derece anlamlıdır. Aynı dönemde, CHP içinde daha güçlü bir durumda olan ve hem CHP Genel Sekreteri ve hem de İçişleri Bakanı da olan Şükrü Kaya ile uzun yıllar Dışişleri Bakanı olarak görev yapan Dr. Tevfik Rüştü Aras'ın İnönü'nün yerine başbakanlığa getirilmeleri daha güçlü olasılıktı. Bu açıdan Bayar'ın başbakanlığa getirilmesi bir sürpriz gibi görünse de, İnönü ile uzun yıllardır süren rekabetinin bir sonucu olarak Bayar, başbakanlığa Atatürk tarafından getirilirken, Atatürk'ün gelecek yıllardan ekonomik kalkınma ve sanayileşme beklediği anlaşılmaktadır. 1920'li yıllarda ülkenin temel sorunu güvenlikti. Bunu sağlayacak da İnönü gibi asker kökenli bir başbakandı. Oysa 1930'ların önceliği kalkınmaydı. Bunu sağlayacak olan da Bayar gibi bir iktisatçıydı. Ayrıca Bayar'ın İnönü'ye göre daha uyumlu olması, parti içerisindeki gücünün zayıflığı da nedenler arasında sayılabilir.

İnönü'nün başbakanlıktan ayrılışı iki aşamalı oldu. İlk aşamada, İnönü'nün bir buçuk aylık izne ayrıldığı ve yerine Bayar'ın vekalet edeceği kamuoyuna duyuruldu. 20 Eylül 1937 tarihinde Anadolu Ajansı aracılığı ile yayınlanan resmi bildiri; "*Başvekil Malatya Mebusu İsmet İnönü'ne, talep ve ricası üzerine, Reiscumhur Atatürk tarafından bir buçuk ay mezuniyet verilmiş ve Başvekalet vekaletine İktisat Vekili Celal Bayar tayin edilmiştir*" denilmekteydi¹⁰. 26 Eylül tarihli gazetelerde yer

⁹ İsmet İnönü, *Hatıralar, 2. Kitap*, Bilgi Yay., Ankara, 1987, ss. 281-290. Atatürk-İnönü arasındaki tartışmaların tarihi daha eski döneme dayandığı gibi, tartışma nedenleri daha köklüdür.

¹⁰ "Başvekil Mezun. İsmet İnönü Bir Buçuk Ay Mezuniyet Aldılar", *Tan*, 21.9.1937, s. 1.

alan haberde, *'Başvekillikte Kat'i Değişiklik'* yapıldığı belirtilmekte ve *"Celal Bayar Başvekil oldu, fakat Meclis açılıncaya kadar vekil sıfatı ile vazife görecektir"* değerlendirmesi yapılmaktadır¹¹. Söz konusu haberde, başbakanlıktaki değişikliğin *'fikir ihtilafı'* nedeninden kaynaklanmadığı, değişen şartlar nedeniyle başbakanlıkta değişiklik yapıldığı ifade edilmekteydi. *"Bir büyük asker ve diplomata ihtiyaç gösteren makam, bu yeni devrede bir iktisatçıya lüzum göstermiştir. En kestirme yol, bu iktisatçıyı doğrudan doğruya işbaşına getirmek, para, ziraat, iktisat şeklinde olan memleket davalarıyla yeni bir tarzda ve yeni usullerle uğraşmasına imkân bırakmaktır"*¹².

4. İnönü'yü Siyasal Yaşamdan Silme Planları ve Bayar

İnönü'nün başbakanlıktan ayrılması üzerine, O'nun politik hayatını tamamıyla sona erdirmek isteyenler de harekete geçtiler. Yapılan stratejik planlar arasında seçimlerin yenilenmesi ve İnönü'nün yeniden milletvekili seçilmesinin önlenmesi de yer almaktaydı. Böylece cumhurbaşkanı olmak için milletvekili olma şartını yerine getirmeyen İnönü, otomatikman elenmiş olacaktı. Nitekim Bayar'ın başbakan olmasından hemen sonra, seçimlerin yenileneceğine ilişkin dedikodular ortada dolaşmaya başladı. Tan gazetesinde, *'Ortada Dolaşan Şayialar: Mebus Seçiminin Tecdidini, Ayan Meclisi Kurulması ve Bir Dereceli İntihabat'* başlığı ile yer alan haber şöyle idi¹³:

"Başvekkâlettaki değişiklik hakkındaki karar, bütün vatandaşların umumi işlere olan alakasını ve biraz da hayalini harekete getirmiştir. Ortada türlü türlü rivayetler dolaşiyor. Bunlardan biri, Kamutay toplandıktan sonra mebus intihabının tecdidini yoluna gidileceği ve yeni Kamutayda gençliğe daha çok yer verileceğidir.

Diğer bir rivayet, Kamutayda gençlik ateşinin temerküzüne mukabil, yaşın ve tecrübenin frenleme hassasına, yeni kurulacak bir Ayan Meclisinin faaliyet sahası hazırlanacağıdır. Aynı rivayete göre, yeni Kamutayda mebuslar, muayyen intihap dairelerini değil, bütün memleketi temsil edeceklerdir. (...)

Meclisin tecdidinden evvel bir dereceli seçimin kabul edileceğine dair de bir rivayet vardır".

¹¹ Tan, 26.9.1937, s. 1,10.

¹² Tan, 26.9.1937, s. 1, 10.

Fikir anlaşmazlığı olmadığına ilişkin değerlendirme elbette gerçeği yansıtmamaktadır.

¹³ Tan, 28.9.1937, s. 1.

İnönü'yü milletvekili seçimlerini yenileyerek siyasal yaşamın dışından bırakmanın yanı sıra, büyükelçi olarak yurtdışına göndererek siyasal yaşamdan uzaklaştırma planlarının da yapıldığı anlaşılmaktadır. Daha önceki yıllarda da Fethi Okyar, Hamdullah Suphi Tanrıöver ve Yakup Kadri Karaosmanoğlu büyükelçi olarak yurtdışına gönderilmişler ve böylece siyasal yaşamın dışına çıkarılmışlardı. İnönü anılarında, başbakanlıktan ayrıldıktan sonra, Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ın kendisini büyükelçi olarak ABD'ye göndermek istediğini belirtmekte ve bunu şiddetle reddettiğini söylemektedir¹⁴.

Atatürk'ün hastalığı artınca, İnönü etrafında gruplaşmalar oluştu. Bu gruplaşma içerisinde yer alan kişilerden biri de Refik Saydam'dı¹⁵. İnönü başbakanlıktan ayrılınca, İnönü'nün yakın adamı olarak, o da

---

¹⁴ İnönü, *age.*, ss. 298-299. İsmet Bozdağ ise, Aras'ın İnönü'ye Londra elçiliği teklif ettiğini, bu teklifin Atatürk'ün isteği üzerine yapıldığını ve İnönü'nün teklifi kabul etmediğini belirtmektedir. Bkz. Bozdağ, *Bitmeyen Kavga*, ss. 14-15. Bozdağ'ın iddiasını başka bir kaynak teyit etmemektedir. Üstelik Bozdağ'ın kitaplarına bakıldığında anti-İnönücü kanatta yer alması, yazdıklarının güvenilirliğinde şüphe yaratmaktadır. Söz konusu teklif hakkında Aras anılarında herhangi bir bilgi vermemektedir. Ancak, İnönü ile aralarının iyi olmadığını belirtmektedir: "... Montreux Konferansından memleketime döndüğüm gün Florya Köşkünde ziyaretine koştuğum Atatürk, öğle yemeğine alkoymuş ve yemek sırasında iltifatlı sözlerini şu cümle ile bitirmişti: 'Tevfik Rüştü, yeni yeni muvaffakiyetler için acele etme. Kısırcağıktan kafanı koparacaklar ama, ben hayatta oldukça hiç bir şeyden endişe etme! Henüz genç ve dinç olduğum çağımda emekliliğimi istemeye zorlandım. Büyük Liderimizin daima önem verdiği liyakat ve hizmet kadar el üstünde tuttuğu vefa çamurlara düşmüş ve yerine kurnazlıkların türlü gelmişti. Atatürk'ün ölümünden sonraki iki dönemde de, itina ile hükümetten uzak tutuldum. Sebepleri aynı değildir. Sayın İsmet İnönü devrinde dış politikada görüş ayrılığı ve bu yüzden karşılıklı tavır ve hareketlerimizdeki hırçılık buna başlıca amil olmuştu. Yoksa bu görüş ayrılığı olmasaydı, Sayın Celal Bayar Kabinesinde kalmaklığımın karşılığı olarak yine Sayın Celal Bayar eliyle hükümet dışında bırakıldıktan sonra Sayın İsmet İnönü beni uzun zaman Londra'da bırakmazdı ve bırakmıyacaktı sanırım". Bkz. Tevfik Rüştü Aras, *Görüşlerim, İkinci Kitap*, İstanbul, 1968, ss.1-2. Aras'ın İnönü'yü yurtdışı görevle ülkeden ve olası cumhurbaşkanlığından, büyükelçi yaparak uzaklaştırma hayali gerçekleşmedi. Eğer intikam denilirse, aynısını İnönü, Aras'a uyguladı. Dolayısıyla Aras'ın İnönü'ye kızma hakkının olmadığını söylemek gerekir.

¹⁵ Bu süreçte İnönü ile temas kurmaya çalışan isimlerden biri de, siyaseten menkubiyet döneminde olan Kazım Karabekir'di. Karabekir yeni dönemde iktidarda söz sahibi olmak istiyordu. Ancak Karabekir'in Bayar ile de temasta olduğu, cumhurbaşkanlığı için de zemin yokladığı da bir gerçektir. Bkz. İsmet İnönü, *Defterler (1919-1973), I. Cilt*, (Haz. Ahmet Demirel), Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2001, ss. 257-258; Osman Selim Kocahanoğlu, *Atatürk-Karabekir Kavgası, Kurtuluş, Kuruluş ve Sonrası*, Temel Yay., İstanbul, 2018, ss. 569-570.

bakanlık (Sağlık Bakanlığı) görevinden kendi isteği ile ayrılmıştı¹⁶. İnönü'nün karşısında yer alanlar arasında en önemli kişiler olarak, Şükrü Kaya¹⁷ ve Tefik Rüştü Aras'ı saymak gerekir. Nitekim İnönü cumhurbaşkanı olur olmaz bu iki kişi hemen bakanlık görevlerinden uzaklaştırılmışlar ve daha sonra da yeniden milletvekilliğine aday gösterilmemişlerdir.

Atatürk'ün hastalığı döneminde kimin cumhurbaşkanı olacağı da kulislerde tartışıldı. En önemli adaylar İnönü ve Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak'tır. Ancak, Çakmak'ın milletvekili olmaması, bu konuda istekli olmaması¹⁸ ve Celal Bayar'ın başbakan olarak tartışmaların dışında kalması¹⁹ ve herhangi bir maceraya izin vermemesi, İnönü'nün cumhurbaşkanı olmasını kolaylaştırmıştır²⁰.

5. Atatürk'ün Ölümünden Sonra İnönü'nün Yaptığı Tasfiyeler: Bayar'ın Kademeli Tasfiyesi

Atatürk'ün ölümü üzerine, Cumhurbaşkanı seçilen İnönü'nün yeni kurulan Celal Bayar hükümetinde (İkinci Bayar Hükümeti: 11 Kasım 1938- 25 Ocak 1939) iki kişiyi görevinden alması özellikle dikkat çekicidir. Bunlar, İçişleri Bakanı Şükrü Kaya ve Dışişleri Bakanı T. Rüştü Aras'tı. Bu iki kişinin yerine, İnönü'nün güvenilir adamları getirildi. İnönü'nün başbakanlıktan istifa ettiği dönemde, O'nunla beraber hükümetten ayrılan Refik Saydam İçişleri Bakanı oldu. Dışişleri Bakanlığı'na ise, yine İnönü'ye yakın isimlerden Şükrü Saracoğlu atandı.

İnönü ilk aşamada, Kaya ve Aras'ı tasfiye etti ve bunu Bayar aracılığı ile gerçekleştirdi. İki buçuk aylık kısa ömürlü ve geçici bir hükümet olarak kalan Bayar hükümetine İnönü en güvenilir adamı olan Refik Saydam'ı İçişleri Bakanı olarak yerleştirdi; Kaya ve Aras'ın yerine bakan olan Saydam ve Saracoğlu'nun ilerleyen yıllarda İnönü'nün

---

¹⁶ Saydam, 1924'te Fethi Bey'in başbakanlık yaptığı birkaç aylık dönemde de Sağlık Bakanlığı görevinden ayrıldı, İnönü'nün Mart 1925'te Başbakan olmasıyla tekrar bakanlık görevine döndü. Dolayısıyla İnönü ile gelip İnönü ile gitmek Saydam'ın olağan bir davranışıydı. Cumhuriyet döneminin en önemli Sağlık Bakanı olarak tarihe geçen Saydam'ın bu özelliği kayda değer.

¹⁷ Kaya'nın CHP genel sekreterliğinden de alındığını vurgulamak gerekir.

¹⁸ Çakmak, siyasetle uğraşmamaktan, ordunun başında kalmaktan yanaydı. Bkz. Asım Gündüz, *Hatıralarım*, (Haz. İhsan İlgar), Kervan Yay., İstanbul, 1973.

¹⁹ İnönü de Bayar'ın konudaki oyunlara alet olmadığını belirtmektedir. Bkz. İnönü, *Defterler*, ss. 257-258.

²⁰ Hakkı Uyar, *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*, Boyut Kitapları, İstanbul, 2012, ss. 320-322.

başbakanı olacağı düşünülecek olursa, bu değişiklik daha da dikkat çekici bir hale gelmektedir.

İçişleri Bakanı değişikliği ile polis ve istihbarat teşkilatını kontrolüne alan (Saydam'ın İçişleri Bakanı olması, aynı zamanda CHP Genel Sekreteri olması ve partinin de kontrol altına alınması demektir) İnönü, ikinci aşamada Bayar'ı tasfiye etti. Bayar'ın yerine başbakanlığa Refik Saydam getirdi. Saydam, Ocak 1939'dan Temmuz 1942'ye kadar başbakanlık görevinde bulundu; O'nun vefatı üzerine de bu göreve getirilen Saracoğlu, Ağustos 1946'ya kadar başbakanlık yaptı. Bakanlıktan uzaklaştırılan Kaya ve Aras, 1939 yılında yapılan yeni milletvekili seçimlerinde milletvekilliğine de aday gösterilmediler. Bu durum, İnönü'nün en büyük hedefinin bu iki kişi olduğunu göstermektedir. İkinci aşamada tasfiye edilen Bayar'ın kurduğu hükümet, çeşitli yolsuzluk olayları ile sarsıldı ve böylece, Bayar'ın tasfiyesi daha kolay oldu. Bayar hükümetini sarsan yolsuzluk olayları şunlardır: İstanbul Valisi Muhittin Üstündağ olayı, Uçak kaçakçılığı olayı (Ekrem König olayı) ve Denizbank skandalları (İmpex olayı, gemi usulsüzlükleri ve Satie binası alımı olayı). Tüm bu olaylarla yıpranan ve gerçekte de geçici bir özellik taşıyan Bayar'ın kurduğu hükümetin yerini, Saydam'ın kurduğu hükümet aldı. Bayar, başbakanlıktan ayrılmakla beraber, milletvekilliğini sürdürdü. Kaya ve Aras'tan farklı olarak tam bir tasfiyeye tabi tutulmadı. Bayar, tek parti yönetiminin sonunu hazırlayan çok partili yaşam öncesi tekrar gündeme geldi. İnönü, 1945'te Milli Kalkınma Partisi kurulduktan sonra da gerçek anlamda bir muhalefet partisi kurulması için arayışlara giriştiğinde ilk aklına gelen isimlerden biri de Bayar'dı. Bunda Bayar'ın cumhurbaşkanlığı seçimi sürecinde izlediği ılımlı ve yapıcı politika, siyasal entrikalara alet olmayışı kadar Atatürk'e ve devrimlere olan bağlılığı da etkili oldu²¹.

Tek parti döneminde milletvekillerinin muhalif tavırlarını alenen ortaya koymaları pek de mümkün değildi. Cesaret edip muhalif bir tavır sergileyenler, yasa oylamasına katılmayarak sessiz bir protesto yapabiliyorlardı. Bunun dışına 1945 yılı içerisinde çıkılmaya başlandı. Bu tarih, İkinci Dünya Savaşı'nın sona erdiği ve İnönü'nün muhalefet için yeşil ışık yaktığı günlere rastlamaktadır.

---

²¹ Şeref Bakşık, *CHP ile Bir Ömür*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2009, s. 16, 242.

6. Cumhuriyetin Üçüncü Çok Partili Rejim Deneyimi: Bayar-İnönü İlişkileri

İnönü'nün ünlü 19 Mayıs 1945 tarihli konuşmasıyla çok partili yaşamın önünü açması üzerine CHP içerisindeki muhalefet kendisini aleni bir şekilde gösterdi. Bu konuşmadan iki gün sonra TBMM'de 21 Mayıs 1945 tarihinde yapılan bütçe görüşmeleri sırasında Adnan Menderes, Hikmet Bayur, Emin Sazak ve Feridun Fikri Düşünsel, hükümeti sert bir şekilde eleştirdiler. Bütçe oylamasının yapıldığı 29 Mayıs 1945 tarihinde, Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan, Fuat Köprülü ve Emin Sazak bütçe aleyhine oy kullandılar. Aynı kişiler, güvenoyu isteyen hükümete de güvenoyu vermediler²².

Bütçe görüşmelerinin yapıldığı tarihlerde, 14 Mayıs 1945 tarihinde Çiftçiyi Topraklandırma Kanun tasarısı da TBMM'de görüşülmeye başlandı. Kanun tasarısının sevk edildiği karma komisyonun raportörlüğünü büyük toprak sahiplerinden Adnan Menderes yapmaktaydı. Menderes, TBMM'de ve karma komisyonda kanun tasarısına karşı bir tavır alarak, bazı değişiklikler yapılmasını istedi. Ancak, Menderes'in istediği değişiklik yapılmadan 10 Haziran 1945 tarihinde 4753 sayılı Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu kabul edildi. Kanun TBMM'de kabul edilmeden bir gün önce Menderes karma komisyon raportörlüğünden istifa etti ve yine kanunun kabulünden üç gün önce (7 Haziran), İzmir milletvekili Celal Bayar, Aydın milletvekili Adnan Menderes, İçel milletvekili Refik Koraltan ve Kars milletvekili Fuat Köprülü, CHP TBMM Grubu'na '*Dörtlü Takrir*' diye bilinen önergeyi verdiler. Dörtlü Takrir'de bazı kanunlarda demokratik ilkelere uygun değişiklikler yapılması istenmekteydi; ayrıca, CHP Tüzüğünde de bazı değişiklikler yapılması talep edilmekteydi. Ancak, verilen önerge 12 Haziran 1945 tarihinde yapılan CHP TBMM Grubu toplantısında reddedildi. Gerekçe olarak da kanun değişikliklerinin TBMM'de ve tüzük değişikliklerinin de CHP kurultaylarında yapılması gerektiği belirtildi. Dörtlü Takrir'in verilmesinden birkaç ay sonra, Celal Bayar milletvekilliğinden istifa etti. Bu tarihten itibaren sadece CHP üyesiydi. Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan da parti kimliğiyle bağdaşmayan faaliyetleri nedeniyle partiden atıldılar.

---

²² Metin Toker, *Tek Partiden Çok Partiye*, Milliyet Yay., İstanbul, 1970, ss. 72-85.

17 Eylül'de milletvekilliğinden istifa eden Bayar, 2 Aralık tarihinde de CHP'den istifa etti²³. Böylece, Dörtlü Takrir'i verenlerin tamamı CHP'den kopmuş oldular. Bu dört kişinin parti kuracakları artık kesin bir şekilde ortaya çıkmıştı. Nitekim aynı günlerde Bayar, gazetelere verdiği demeçte bunu doğrulamaktaydı. İstifadan iki gün sonra, 4 Aralık 1945 tarihinde İnönü, Bayar'ı yemeğe davet etti ve muhalif bir partinin kuruluşunu desteklediğini gösterdi.

Başlangıçta CHP'nin desteğini sağlayan ve bu nedenle danışıklı dövüş suçlamasıyla karşı karşıya kalan DP, sonraki süreçte kontrolünü yitirmeden, marjinalleşmeden ve ama kendine güvenli bir şekilde CHP ile mücadele etti. 12 Temmuz Beyannamesi'nin (1947) İnönü tarafından yayınlanması, İnönü'nün CHP-DP arasında arabuluculuk yaptığının ve DP'nin kuruluşunun desteklendiğinin açık bir göstergesidir. Bu durum, her iki parti içinde de tepki yarattı. DP içinden kopan sertlik yanlıları, 1948'de Millet Partisi'ni kurdular. CHP içerisinde ise sertlik yanlıları partiden kopmasalar da, etkin görevlerden uzaklaştırıldılar (Peker'in başbakanlıktan ayrılması). Çok partili yaşama geçiş sürecinde, özellikle 1947'den itibaren CHP'nin laiklik ve devletçilik ilkelerinden yumuşamaya gitmesi, DP ile CHP arasındaki ayrımları azalttı²⁴.

1946 yılında yapılan erken ve ilk tek dereceli seçim, seçim yolsuzluklarına yol açması nedeniyle yakın dönem Türkiye tarihinin sorunlu seçimleri arasında yerini aldı. DP'nin 1946-1950 yılları arasında en çok eleştirdiği konuların başında seçim güvenliği yer almaktaydı.

DP'nin kuruluşunun birinci yılında, DP Birinci Büyük Kongresi toplandı (7 Ocak 1947). Bu kongrede, Ana Davalar Komisyonu, Demokratları birleştiren esasları üç noktada topladı²⁵:

"1. Vatandaş hak ve hürriyetlerini haleldar eder mahiyette olan ve Anayasamızın metnine ve ruhuna uymayan kanun hükümlerinin kaldırılması;

---

²³ İstifa dilekçesinde C. Bayar özetle şunları söylemektedir: Milli Mücadele'de, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinde ve kuruluşundan bugüne kadar çalışmaktan onur duyduğum CHP'den artık faydalı olamayacağım için istifa ediyorum. Bu uzun yılların hatırasını kıymetli bir hazine olarak taşıyacağım. Partinin görüş ve yürüyüşü siyasi akidelerimi yoğurmuştur. En büyüğünden genç üyesine kadar saygılarımı sunarım. Bkz. BCA Cumhuriyet Halk Partisi, 490-1-0-0, 574 - 2285 - 1.

²⁴ Uyar, *age.*, ss. 183-185.

²⁵ Tarık Z. Tunaya, *Türkiyede Siyasi Partiler, 1859-1952*, İstanbul, 1952, s. 650.

2. Vatandaş reyinin emniyet ve masuniyetini sağlamak ve milli hâkimiyet prensibini teminat altına almak maksatlarile seçim kanununda değişiklikler yapılması;
3. Devlet reisliği ile fiili Parti Reisliğinin bir zat uhdesinde birleşmemesi usulünün kabulü”.

Hürriyet Misakı'nın yayınlanması, DP-CHP ilişkilerinin gerginleşmesine yol açmıştır. Bu gerginliği ortadan kaldırmak amacıyla, DP ve CHP ileri gelenleri bir araya gelerek, bazı girişimlerde bulundular. Bu ortam içerisinde, Cumhurbaşkanı İnönü, DP Genel Başkanı C. Bayar ve Başbakan R. Peker'in onayını alarak ortamı yumuşatmak için 12 Temmuz Beyannamesi'ni yayınladı. İnönü Beyanname'de, *“Varmak istediğim netice, başlıca iki parti arasında temel şartın, yani emniyetin yerleşmesidir. (...) Muhalefet teminat içinde yaşayacak ve iktidarın kendisini ezmek niyetinde olmadığından müsterih olmalıdır. İktidar muhalefetin kanun haklarından başka bir şey düşünmediğinden müsterih bulunacaktır. Büyük vatandaş kütlesi ise, iktidar şu partinin veya öteki partinin elinde bulunması ihtimalini vicdan rahatlığı ile düşünebilecektir”* demektedir. İnönü'nün bu ortalığı yumuşatıcı açıklaması son derece önemlidir. Ancak, burada İnönü'nün Recep Peker gibi otoriter eğilimleri fazla olan birini çok partili yaşam döneminde başbakanlığa neden getirdiği sorusu akla gelmektedir. İnönü'nün iki parti arasında denge yapabilmek için başbakanlığa Peker gibi sertlik yanlısı birini getirdiği düşünülebilir²⁶. Ancak bununla birlikte parti içi dengeler gereği de Peker'in başbakanlığa geldiği hatırlanmalıdır.

12 Temmuz Beyannamesi, her iki partideki sertlik yanlılarının etkisizleştirilmesini de beraberinde getirdi. Peker Hükümetinin yerini Hasan Saka Hükümeti aldı. CHP'deki sertlik yanlıları partiden ayrıldılar, etkisizleştirildiler. DP'dekiler ise koparak Millet Partisi'ni oluşturdular.

1949 yılı başlarında kurulan Şemsettin Günaltay hükümetinin hazırlattığı Milletvekili Seçim Kanunu 16 Şubat 1950 tarihinde kabul edildi. Bu kanun ile 1946 seçimlerinde ortaya çıkan sakıncalar gideriliyor; gizli oy açık tasnif ve yargı güvencesi usulü getiriliyordu. Yine kanuna göre, seçim anlaşmazlıkları yargı aracılığı ile çözümlenecek ve partiler seçim propagandalarında radyodan yararlanacaktı. 14 Mayıs

---

²⁶ Tunaya, *age.*, ss. 688-689.

1950 tarihinde yapılan ve olaysız geçen seçimleri DP büyük bir çoğunlukla kazandı. DP, 408 milletvekili çıkarırken, CHP sadece 69 milletvekili çıkarabildi. Seçimlerin çoğunluk sistemine göre yapılmış olması, DP'ye milletvekili sayısında büyük çoğunluk sağlamıştı. Oysa DP, CHP'den sadece 14 puan daha fazla oy almıştı (% 53 - % 39). Bu seçimlerle birlikte, 27 yıllık tek parti iktidarı sona eriyor ve 10 yıl sürecek olan DP iktidarı başlıyordu. Aslında burada şaşılması gereken nokta DP'nin seçimleri kazanmasından ziyade CHP'nin % 39 gibi yüksek bir oy alabilmesidir²⁷.

Cem Eroğul'a göre DP'nin seçim başarısının nedenleri şöyle idi²⁸:

“İktidarın izni, hatta teşviki ile muhalefete giriştikleri bir gerçektir. Ancak hiçbir zaman Fethi Bey (Okyar) gibi iktidarın uysal bir aracı olmaya yanaşmadılar. Rejim dışına düşmemek şartıyla, mümkün olan en ciddi muhalefeti yürüttüler. Böylece hem iktidarın elini zorladılar, hem de halkın güvenini kazandılar”.

Bayar'ın başında yer aldığı dört kurucu, parti içerisindeki radikalleri tasfiye ederek İnönü'nün güvenini kazandıkları gibi, partinin kuruluş sürecinde Mareşal Çakmak'ı yanlarına alarak İnönü'yü dengelediler. Dolayısıyla SCF ve TPCF'nin başına gelenlerin kendi başlarına gelmesine izin vermediler. Mareşal'e ihtiyaçları kalmadığında da -yani kendilerini artık iyice güvencede hissettiklerinde-, O'nu da devre dışı bıraktılar. İktidarı devralma noktasında *“Devri sabık yaratmayacağız”* diyerek geçmiş defterleri açmayacaklarını ortaya koydular. Bu güven ile 1950 seçimlerine gidildi. Aslında 1950 seçimleri öncesinde DP'ye yönelik ilgi (Ali Fuat Cebesoy, Halide Edip Adıvar, Sinan Tekelioğlu gibi Milli Mücadele kahramanları ve üst düzey bürokrasiden, Yargıtay Başkanı Halil Özyörük gibi isimler), DP'nin kazanacağını işaretini vermektedir. Benzer bir algıyı basın desteğinde de görmek mümkündür. Bu süreçte dengeleri kuran ve orkestra şefliğini yapan Bayar'dı.

7. DP İktidarı Döneminde Bayar-İnönü İlişkileri (1950-1960)

1950 seçimleri, yakın dönem Türkiye tarihinde seçimle iktidarın değişmesinin ilk örneği idi. Bunda Cumhuriyetin kurucularının demokrasi ideali kadar İnönü'nün de belirleyici bir rolü vardı. Şüphesiz

---

²⁷ Hakkı Uyar, *Türkiye'nin Demokrasi Devrimi: 1950 Seçimleri*, Anka Yay., Ankara, 2014.

²⁸ Cem Eroğul, *Demokrat Parti (Tarihi ve İdeolojisi)*, İmge Yay., Ankara, 1990, s. 48.

dış dinamiklerin, II. Dünya Savaşı'nın sona erişinin kolaylaştırıcılığı da unutulmamalıdır. 1950 seçimlerinde cumhurbaşkanlığı konusunda İnönü ile Bayar, selef-halef oldular. Benzer bir durum 1937'de başbakanlık için de söz konusu olmuştu.

Yakın dönem Türkiye tarihine bakıldığında Atatürk'ün cumhurbaşkanı olduğu dönem, Atatürk dönemi olarak tanımlanmaktadır. Başbakanlar ikinci planda kalmaktadır. İnönü'nün cumhurbaşkanlığı dönemi için de aynı durum geçerlidir; dönem, İnönü dönemi olarak tanımlanmaktadır. Oysa 1950 yılına kadar DP'nin tartışmasız liderinin Bayar olmasına ve 1950-1960 yılları arasında Bayar cumhurbaşkanı olmasına rağmen, bu dönem Bayar dönemi olarak değil, dönemin başbakanı Menderes'in adıyla, Menderes dönemi olarak adlandırılmaktadır²⁹. Bu tanımlama, popüler kültür için geçerli olduğu kadar akademik dünya için de geçerlidir. Aslında iktidar noktasında döneme damgasına vuran isim tek başına Menderes değildir, O'nun yanında Bayar'ı da anmak gerekir. Bayar, Atatürk ve İnönü'den farklı olarak parti genel başkanı değildi; parti genel başkanlığını başbakan Menderes'e devretmişti. O sadece partiydi, partili cumhurbaşkanıydı. Aslında fiilen Menderes'le birlikte partiyi ve iktidarı ellerinde tutuyorlardı.

DP'nin önde gelen isimlerinden Rıfki Salim Burçak, anılarında şu tespiti yapmaktadır: 27 Mayıs öncesinde partinin ve ülkenin bir numaralı şahsı Bayar değil, Menderes'ti. Bayar daimi sertlik yanlısı olma noktasında kararlı iken Menderes zaman zaman tereddüde düşüyordu. O dönemlerde iktidar ile muhalefet arasında bahar havası esiyordu. Elbette ki bu geçici bir durumdu. Burçak'a göre, *"Bayar'ın eleştirilecek tarafı, iktidar-muhalefet ilişkilerinin gergin tutulmasında başrolü kendisinin oynaması ve Adnan Menderes'i de biteviye bu istikamete doğru itmiş olmasıydı. Onun nazarında siyasette her şey cesaretle halledilirdi"*³⁰. Dolayısıyla Bayar'dan, Atatürk'ün SCF-CHF arasında yaptığı hakemliğin

²⁹ Bunda başbakanlığın bir icra makâmı olmasının da etkisi olsa gerektir. Nitekim 1950'de Bayar'ın başbakan olacağı da söyleniyordu. Cumhurbaşkanlığı için Ali Fuat Cebesoy, Halil Özyörük, Sadri Maksudi Arsal gibi isimlerin de adı geçiyordu. Ancak Bayar icra makâmı olan başbakanlığı değil, devlet başkanlığını temsil eden cumhurbaşkanlığını tercih etti. O tarihte Bayar, 67 yaşındaydı. Kurucu kadrodan Bayar 10 yıl cumhurbaşkanlığı, Menderes 10 yıl başbakanlık, Koraltan 10 yıl TBMM başkanlığı yaptı. Bir tek Köprülü 10 yıl Dışişleri Bakanlığında kalmadı.

³⁰ Rıfki Salim Burçak, *On Yılın Anıları (1950-1960)*, Ankara, 1998, ss. 775-776.

bir benzerini ya da İnönü'nün 12 Temmuz Beyannamesi gibi bir adımı beklemek pek de olası değildi. Nitekim 1950-1960 yılları arasındaki olaylara ayrıntılı bir şekilde bakıldığında bu açık bir şekilde görülecektir.

1950 genel seçimlerinden bir buçuk ay sonra, CHP'nin muhalefetteki ilk Kurultay'ı toplandı. 29 Haziran-3 Temmuz 1950 tarihleri arasında toplanan 8. Olağan Kurultay'da İnönü'nün yaptığı açış konuşması, partililere moral vermeye ve yeni duruma yani muhalefete uyum sağlamaya dönük mesajlar içeriyordu. Konuşmasında CHP hakkında yapılan iftiralara da dikkat çeken İnönü, *"Cumhuriyetin ilanından beri bu memlekette yapılmış ne iş varsa, hatta karşıımızdakilerin yaptıklarının bile hesabını vermek istiyoruz"* dedi. Bu ifadesinde Bayar'ın da Tek Parti Dönemi'nde bakanlık ve başbakanlık yaptığına dolaylı bir göndermede bulunan İnönü, zaman aşımı olmaksızın kimin ne iddiası ve iftirası varsa soruşturma açılmasını kamuoyu önünde istediklerini söyledi. 27 yıllık iktidar dönemi için alınları ak, yürekleri temizdi; ülke yönetimi için izledikleri politikalar ülkenin hayrına ve yararına idi³¹.

DP her ne kadar devri sabık yaratmama vaadinde bulunsa da iktidarının hemen ilk yıllarından itibaren CHP'ye yönelik politikalarında bunun aksini yaptı. İlki Ağustos 1951'de Halkevlerinin kapatılması ve CHP'nin Halkevleri üzerinden edindiği mallara el konulmasıydı. İkincisi ise Aralık 1953'te yine TBMM'de kabul edilen bir başka kanunla (Cumhuriyet Halk Partisinin Haksız İktisaplarının İadesi Hakkında Kanun) CHP mallarına el konuldu. CHP'lilerin itirazına rağmen her iki kanunu da Bayar onayladı³².

İnönü'nün Cumhurbaşkanı iken bindiği beyaz tren DP'lilerin eleştiri konusuydu. 1954 seçimleri öncesinde buna değinen İnönü, treni yeşile boyayarak DP liderlerinin kullanmaya devam ettiğini belirtti:

"Geçen günlerde, eski beyaz treni yeşile boyayarak Samsun'a gittiler, limanın temelini attılar. Samsun limanının parası ve planı dört senedir hazırdır. Bugün temel atma değil, dört seneden beri niçin yapmadıklarının hesabını vermeye mecburdurlar".

---

³¹ *Muhalefette İsmet İnönü, Konuşmaları, Demeçleri, Mesajları, Sohbetleri ve Yazılılarıyla*, (Derleyen Sabahat Erdemir), İstanbul, 1956, ss. 12-16.

³² Hakkı Uyar, *Demokrat Parti İktidarında CHP (1950-1960)*, Doğan Kitap, İstanbul, 2017.

İnönü, Bayar ve Menderes'in askeri uçaklarla ve devlet araçlarıyla seçim gezileri yaptığına dikkat çekmekteydi³³.

1954 seçimlerinin hemen ertesinde Kırşehir, Osman Bölükbaşı'nı milletvekili seçmeye devam ettiği için DP tarafından cezalandırılarak ilçe yapıldı. Aslında benzer bir durum Malatya için de geçerliydi. İnönü'yü seçen Malatya da ikiye bölünerek Adıyaman ili kuruldu. Kuşadası İzmir'den alınarak Aydın'a bağlandı³⁴. Bölükbaşı'na göre, Kırşehir'in ilçe yapılmasını isteyen Celal Bayar'dı. Bu konuda Bölükbaşı tanık olarak eski DP'li Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu'nu gösterdi.

1957 seçimleri öncesinde ise Kırşehir yeniden il yapılırsa da elinden alınıp Nevşehir'e bağlanan bazı ilçeleri geri verilmedi. Bölükbaşı'nın belirttiğine göre Hacıbektaş ve Kozaklı halkı Kırşehir'e bağlanmak istiyordu. Hatta buranın DP'li muhtarları da aynı fikirdeydi. Ancak bu istekler dikkate alınmamaktaydı. DP'li milletvekillerine ellerini vicdanlarına koyarak karar vermeleri için seslenen Bölükbaşı, hatanın tam tamir edilmesi önerisinde bulundu:

"Anadan evlatlarını ayırmayın. Halka hizmet etmek isteyen bir Hükümet böyle mi yapar?"

Kozaklı ve Hacıbektaş'ın tekrar Kırşehir'e bağlanması talebini tekrarlayan Bölükbaşı'na muhalefet partilerine mensup milletvekillerinin yanı sıra yirmi DP milletvekili de destek verdi. Ancak öneri kabul edilmedi. Kozaklı ve Hacıbektaş dahil edilmeden Kırşehir'in yeniden il yapılmasına dair kanun tasarısı, oturuma katılan 273 milletvekilinin 272'sinin oyuyla kabul edildi. Tasarının görüşmeleri devam ederken Bölükbaşı'na Meclis'e hakaret ettiği gerekçesiyle üç celse Meclis'ten uzaklaştırma cezası verildi³⁵.

Millet Partisi, 1948'de kurulmuştu. Partinin fahri genel başkanı Mareşal Çakmak, partinin genel başkanı da Yusuf Hikmet Bayur'du. Bayur, anti İnönücü kanattandı. Parti içerisindeki çatışmalar neticesinde Bayur partiden ayrılmış, parti de 1953'te kapatılmıştı. Daha sonra parti, Cumhuriyetçi Millet Partisi adıyla yeniden kurulmuştu. Partinin genel başkanı Bölükbaşı idi. Bayur ise bu süreçte DP saflarına katılmıştı. 1957 seçimleri öncesinde, muhalefet partilerinin (CHP, HP ve CMP) işbirliği yapması söz konusu olunca Bayur, bu durumu Meclis kürsüsünde

³³ *Muhalefette İsmet İnönü*, ss. 277-279.

³⁴ Menderes, Aydınlydı.

³⁵ "Kırşehir tekrar vilayet oldu", *Milliyet*, 13 Haziran 1957.

eleştirmişti. Bayur'a göre, inkılâpları yıkmak isteyen bir parti ile inkılâpları savunduğunu söyleyen bir partinin işbirliği ahlâksızlıktı. Bayur'un kastettiği partiler, CMP ile CHP idi. Bayur daha sonra şunları söyledi:

"Bunlar üçte iki çoğunluğu alsalar bile Anayasayı değiştirmezler. İki sene gitmezler. Bunlar işbirliğini, hürriyeti boğmak için isterler. Ben hayret ederim. İsmet İnönü nasıl bu işe girmiştir. Kendisinden rica ediyorum. Bu işten vazgeçsin".

İnönü, Bayur'a verdiği cevapta işbirliğini savundu:

"CMP, Hikmet Bayur'un bahsettiği parti değildir. Şimdiki CMP'liler Bayur'dan kat kat üstün kimselerdir. Bayur, nerden başladı, şimdi hangi çukurdan konuşuyor. İnkılaplardan en az bahsedecek olan kimse belki de Bayur'dur.

İşbirliği yapacağız. Bu, inkılâpların en sonucusudur. Bütün akli başında olanlar bizimle olacaktır".

Tekrar kürsüye gelen Hikmet Bayur, İnönü'ye verdiği cevapta Atatürk-İnönü anlaşmazlığına değinerek, İnönü'nün Atatürk'ü sevmediğini ileri sürdü:

"İsmet Paşa, Atatürk'ü niye sevmez. Başvekillikten niye düşürülmüştür. Anlatacağım.

İsmet İnönü, Başvekillikte şahsen Atatürk'ten her ay 2000 lira aylık almıştır. Başvekillikten düştükten sonra ona ayda yine 3000 lira verilmiştir. Bu kadar nimeti kursağında olan bir adam Atatürk'ün adını unutturmağa çalışmıştır. Hatta şimdi Atatürk'ü yıkmak isteyen bir parti ile işbirliği yapmaktadır. Bu, puldan ve paradan resmini kaldırmağa da benzemez. Başvekâlete kim getirilirse İnönü ona düşman olur. Bayar, Başvekillikte iken Atatürk, İnönü'ye itibar etmemiştir".

İnönü-Bayur çatışmasına dönen bu diyalogda eski defterlerin açıldığı, geçmişin işin içine karıştırıldığı görülmektedir. Bayur'a İnönü şöyle yanıt verdi:

"Rahmetli Atatürk'ün bana çok yardımı vardır. Bu, bir arkadaşlık hududu içinde olmuştur. Benim Amerika'da ve İsviçre'de param çıkmamıştır. Ayıp olan, iktidarda iken Bankalardan para almaktır. Celal Bayar'ı İktisat Vekaleti'ne getiren benim. Atatürk'ün bundan haberi bile yoktu.

Hikmet Bayur Millet Partisinin başına bir bela idi. Millet Partisinin başını yedi. Şimdi size kendisini değerlendirmeye çalışıyor. (...)
Ben, doğrudur, 3000 lirayı almıştım. Reiscumhur olduğum zaman bir gün Celal Bayar geldi. İş Bankasına 57 bin lira borcu olduğunu ve bunu iptal ettirmemi söyledi. Ben de bunun kabil olamayacağını, fakat Atatürk'ün bana verdiği 3000 liranın 40 bin lira kadar yekun tuttuğunu ve 57 bin lirayı da şahsi paramdan tamamlayacağımı söyleyerek bu borcu kapatmış oldum. Bayar bilahare birkaç sene sonra borcunu iade etti".

Bayar'ın İktisat Vekilliğine getirilişinden Atatürk'ün haberinin olmadığı doğru olmasa gerekir. Diğer taraftan İnönü'nün Bayar'a borç vermesi ve bunun Meclis kürsüsünden anlatılmış olması kayda değerdir³⁶.

1957 seçim kampanyası sırasında geçmiş defterlerin yine açılmaya devam edildiği görülmektedir. Bu konuda tek parti döneminin gayet verimli bir dönem olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Aslında günümüzde yapılan tartışmaların önemli bir bölümünün DP döneminde ilk kez gündeme geldiği ve bugün tekraren ele alındığı ortaya çıkmaktadır. Örneğin Cumhurbaşkanı Bayar, CHP'nin 12 Ada'nın yitirilmesine ses çıkarmadığını söylerken Menderes de İnönü'yü "kindar" ve "iktidar hastası" olarak tanımlamaktaydı³⁷.

1957 seçimleri öncesinde CHP, çoğunluk sisteminin sakıncalarını, temsilde adaleti sağlamadığını görerek nispi seçim sistemini savunmaya başlamıştı. Bayar ise İstanbul'da yaptığı seçim konuşmasında nispi seçim sisteminin Türkiye'ye uygun olmadığını belirtti³⁸. 1957 seçimleri erken seçim olarak DP'nin öne aldığı seçimlerdi. DP'nin giderek otoriterleşme eğilimlerinin görülmeye başladığı ve bunun da seçimlere yansıdığı bir ortamda seçimlere gidildi. İsmet Paşa'nın eleştiri oklarının arasında seçimlerde 1950'nin gerisine düşülmesi de vardı ve elbette 1946 özeleştirisi de: "46'da biz hücrede gizli rey vermeyi, ne işitmiş ne de görmüştük. Bu hali aldık, tekamül ettirdik, 1950'ye getirdik. İktidar bunu 1950'de aldı. Geriye götüre götüre bugünkü haline getirdi".

³⁶ "Meclis feshedildi", *Milliyet*, 12 Eylül 1957.

³⁷ "Seçim mücadelesi kızışıyor", *Milliyet*, 14 Ekim 1957; *Muhalefet'te İsmet İnönü (1956-1959)*, (Derleyen Sabahat Erdemir), İstanbul, 1959, ss. 135-136

³⁸ "İstanbul heyecanlı mitinglere sahne oldu", *Milliyet*, 21 Ekim 1957.

İnönü'nün hedefinde seçim kampanyasında muhalefete yönelik eleştirilerde bulunan Cumhurbaşkanı Bayar da vardı: *"Verdikleri nutuklarda adaletin tarihinden, basın hürriyetinden, seçim emniyetinden bahseden bir kelime işitiyor musunuz? Devlet Reisinin başlıca vazifesi vatandaşa adaleti ve emniyeti vermektir"*. Oysa İnönü'ye göre Bayar, ülkedeki gerilimin nedeni ve teşvik edeni idi. Kırşehir vilayetinin muhalefete oy vermesinden dolayı ilçe yapılmasını isteyen Bayar olduğunu herkes bilmekteydi. Bayar, bunu neden istediğini ve bu konudaki manevi sorumluluğunu hiç açıklamamıştı. Adalet sisteminin de bozulmasını TBMM'deki nutuklarında teşvik etmişti.

İnönü, Bayar ve Menderes başta olmak üzere iktidarın Tek Parti Dönemi'ne dair eleştirilerine cevap vermek için geçmişten söz etmek zorunda kaldığını, geçmişe dair anlatacak çok şeyi olduğunu, Milli Mücadele döneminde Yeşil Ordu ile maceralara girenleri henüz anlatmadığını söyledi³⁹. İnönü'nün burada ima yoluyla bahsettiği Bayar'dı.

İktidarın 1950'lerin başında sadece muhalefet partilerine yönelik olan olumsuz tavrı, giderek daha geniş kesimleri hedef almaya başladı. Basın, üniversite ve yargı, 1954 yılından itibaren yoğun bir şekilde iktidar baskısı ile karşı karşıya kaldı. DP'nin kademeli bir şekilde otoriterleşmesi, kurulmakta olan demokratik rejim açısından hiç de olumlu değildi. DP iktidarı, otoriterleşme konusunda attığı adımı muhalefet partileri, basın, üniversite ve yargı çevrelerinde kabul ettirebilmek için öncelikle bir yumuşama iklimi yaratıyor, esen bahar rüzgârlarından sonra sindirilen otoriter adımı yenileri izliyordu. Otoriterleşme eğiliminden DP Meclis Grubu ve örgütü de nasibini aldı. Menderes-Bayar ikilisi, hem DP Meclis Grubu'na hem de parti örgütüne tamamen egemen oldular; bütün isyan denemeleri başarısızlıkla, partiden tasfiyelerle sonuçlandı. Yaşanan siyasal sorunlar, ekonomik sorunlarla senkronize bir şekilde ilerledi. 1954 yılından itibaren ekonomik büyümenin yavaşlaması, dış kredi sorunları, döviz darlığı, karaborsa ve enflasyon kendini hissettirmeye başladı ve bu sorunlar, 1950'lerin ikinci yarısından sonra siyasal otoriterleşme ile birlikte ülkenin ana gündemini oluşturdu.

---

³⁹ "Dün mitingde konuşamayan İnönü basına beyanat verdi", *Milliyet*, 21 Ekim 1957; *Muhalefet'te İsmet İnönü*, ss. 152-154.

1 Kasım 1958'de TBMM'nin açılış konuşmasını yapan Bayar'ı eleştiren İnönü, "Reisicumhurun, DP Genel Başkanının itham ve tasavvurlarını açıktan desteklediğini" ileri sürdü⁴⁰. Gerçekten de Bayar, Cumhurbaşkanı olduğu dönemde ülkedeki siyasal gerilimi düşürmek için çaba harcamak bir yana gerilimi besledi. İnönü'nün 1946-1950 yılları arasında oynamaya çalıştığı "hakem" rolünü hiçbir zaman benimsemedi. Nitekim bu nedenle de Bayar, "12 Temmuz Beyannamesi" gibi bir bildiri ile iktidar ile muhalefetin gerilimini düşürmeye girişmedi. Bayar, 1950 ile 1960 arasındaki dönemde siyasal gerginliği yumuşatma yönünde politika izleseydi, 27 Mayıs'a giden süreç gerçekleşmeyebilirdi.

1958 sonunda Hürriyet Partisi, CHP ile birleşti. İnönü, bu birleşmenin ardından yurt gezisine çıktı. İki partinin birleşmesinin toplumsal tabandaki karşılığını görmek istiyordu. 50 milletvekilinin de eşlik ettiği gezi, Güney ve Güneydoğu illerini kapsamaktaydı. İnönü, burada yaptığı konuşmada iktidarın en kötü Ortadoğu yönetimleri gibi ülkeyi yönetmeye çalıştığını, oysa 1958 Türkiye'sinde halkın artık insan haklarına inandığını ve böyle bir idareye izin vermeyeceğini belirtti. İnönü'nün hedefinde iktidarın şiddet politikalarını onaylayan ve teşvik eden Bayar da vardı. Bayar'ın muhaliflerin karınca gibi ezilmesini istediğini ileri süren İnönü, iktidarın da pahalılık karşısında refah edebiyatı yaptığını söyledi⁴¹.

Muhalefetin birleşme çabalarına ve var olan ekonomik sorunlara karşı DP'nin yanıtı Vatan Cephesi ile cepheleşme siyaseti oldu. İnönü, 1959 baharında Ege Taarruzu adıyla bilinen bir geziye çıktı. Bu gezide olaylar çıktı; Uşak'ta DP'lilerin taşlı saldırısına uğrayan İnönü, İstanbul Topkapı'da da saldırıya uğramış, linç edilmek istenmişti.

İnönü, Topkapı saldırısının ardından düzenlediği basın toplantısında (5 Mayıs) iktidarın gözetiminde ve teşviki ile yapılan saldırıların yanlışlığına dikkat çekti ve idareden (devletten) eşitlik istedi⁴²:

- 1. Devlet kuvvetleri tarafından eşit gözle korunmak hakkı istiyoruz.*
- 2. Memlekette idarelerin gelip gitmesini, yalnız ve ancak eşit haklar ve dürüst tatbikat ile doğacak bir seçim emniyetinden bekliyoruz.*

⁴⁰ "İnönü, Bayar'a cevap verdi", *Milliyet*, 5 Kasım 1958.

⁴¹ "İnönü 'şiddet projesi yürümez' dedi", *Milliyet*, 7 Aralık 1958.

⁴² "İnönü, idareden eşitlik istedi", *Milliyet*, 6 Mayıs 1959; *Muhalefet'te İsmet İnönü*, ss. 382-383.

Bütün mücadelemizi ve arzularımızı bu basit esaslar içinde hülasa etmek mümkündür”.

CHP'nin Ege Taarruzu'nun hemen ertesinde, 6 Mayıs'ta DP Meclis Grubu toplanarak, muhalefete karşı *“daha tesirli ve esaslı tedbirler”* alınmasına dair daha önceden hazırlanmış bir raporu, TBMM'de ilgili komisyona göndermeye karar verdi. Grup toplantısından önce Cumhurbaşkanı Bayar da TBMM'ye gelmiş ve temaslarda bulunmuştu. Dolayısıyla alınması planlanan şiddet tedbirlerinin arkasında Bayar da vardı. Grup toplantısı sonrasında yayınlanan bildiride de, CHP'nin olayların sorumlusu olduğu belirtiliyordu⁴³.

İnönü, 1950'de iktidardan muhalefete düşmeyi göze alabilirken – ve bunu demokrasinin bir gereği olarak görürken-, 1960'da Bayar ve Menderes iktidarı, muhalefete düşmeyi göze alamadılar, giderek demokrasiden uzaklaştılar. Bu nedenle de 1950'de kendisini destekleyen kesimlerin (basın, üniversite, ordu, aydınlar ve kentli kesimler) desteğini yitirdiler. Bu kesimler, muhalefet partisini desteklemeye yöneldiler.

27 Mayıs öncesindeki son dönüm noktalarından biri de Tahkikat Komisyonu'nun kurulmasıdır. Yasama organı bünyesinde oluşturulan bu komisyona –ki hepsi iktidara mensuptu ve muhalefetten bir tek temsilci bile alınmamıştı-, yargı yetkisi verilmekteydi. Bir nevi İstiklal Mahkemesi yetkisine sahip olan komisyonun demokratik bir dönemde, muhalefetten temsilci almadan oluşturulması ve ona verilen aşırı, antidemokratik yetkiler, iktidar ile muhalefet arasında iplerin kopmasına yol açtı. Komisyonun kurulmasında ve ona verilen yetkilerde iyi niyet aramak pek de mümkün değildi.

DP iktidarı açısından son kırılma noktalarından biri olan Tahkikat Komisyonu'nun kurulması (27 Nisan) ve buna karşı öğrenci olaylarının patlak vermesi (28 Nisan) üzerine Başbakan Menderes, önemli bir Anayasa Hukukçusu olan Ord. Prof. Dr. Ali Fuat Başgil'i arayarak Ankara'ya çağırdı. Menderes'in siyasal anlamda DP'ye yakın olan Başgil'e verdiği değeri telefondaki sözlerinden anlamak mümkündür:

“Aziz hocam, uzun zamandan beri sizi arayamadığım için çok özür dilerim. Ne durumda olduğumu tahmin edersiniz. Nasihatlerinize her zamankinden daha çok ihtiyacımız var. Eğer fazla rahatsız

---

⁴³ “CHP'ye karşı sert tedbirler alınıyor”, *Milliyet*, 7 Mayıs 1959.

olmayacaksınız hemen bu akşam Ankara'ya hareket etmenizi çok rica ediyorum”.

Başgil, Menderes'in daveti üzerine Ankara'ya geldi. Cumhurbaşkanı Bayar, kendisini yemeğe çağırdı. DP ileri gelenleri ile birlikte Çankaya'da yemek yediler. Tarih 29 Nisan'dı. Yemekte Başgil, Tahkikat Komisyonu'nun kurulmasına değil, ona verilen yetkilere karşı çıktığını, tanınan yetkilerin Anayasa'ya aykırı olduğunu söyledi. Bu durum, Menderes ve Bayar'ın hoşuna gitmese de Başgil'i dinlemeye devam ettiler. Başgil, sertlik yanlısı politikalarından vazgeçilmesini önerdi. Basına getirilen kısıtlamaları ve TBMM görüşmelerinin yayınlanmasının yasaklanmasını eleştirdi. İstanbul Üniversitesi'ndeki olaylar sırasında ordu ile üniversite gençliği arasındaki yakınlaşmaya dikkat çekti.

Başgil, iktidarın ne yapması gerektiğine dair soruyu yemekten sonra daha dar bir gruba yanıtladı. Bu grupta Bayar, Menderes, Meclis Başkanı Refik Koraltan ve Dışişleri Bakanı Fatih Rüştü Zorlu vardı. Başgil şu net önerilerde bulundu:

“Her şeyden önce, Menderes Kabinesi derhal istifa etmelidir. Bundan sonra, mümkün olduğu nisbette, muhalefete de birkaç bakanlık vererek, Meclisteki mutedil şahsiyetlerden yeni bir kabine kurulmalıdır. Böylece, bir nevi koalisyon kabinesi, daha doğrusu milli birlik kurulmuş olacaktır. Bu yeni hükümet, kendisinden öncekinin takip ettiği politikayı bir yana bırakarak tam serbesti içinde kararlarını alacak ve Meclise, Anayasa'ya aykırı olduğu iddia edilen kanunların, bilhassa Salahiyetler Kanununun tadilini teklif edebilecektir. Bu şekilde hareket edilince, artık muhalefet, hükümeti itham etmek için bir bahane bulamayacak ve siyasi tansiyon düşecektir”.

Gerçekten de Başgil'in önerileri son derece yerindeydi. Siyasal tansiyonun düşmesinin ardından gidilecek erken seçimler, Türkiye'de demokratik yollarla iktidarın değişmesinin gelenekleşmesinin önünü açacaktı.

Bayar, Başgil'in önerisine şiddetle karşı çıktı. Bunu “*zaaf alameti*” olarak tanımladı ve rakiplerinin cesaretlenmesine yol açacağını ileri sürdü. Bayar'a göre buhran zamanında hükümeti değiştirmek yersiz bir hareketti. Yapılması gereken sert tedbirler almaktı⁴⁴.

---

⁴⁴ Bu tarihten birkaç yıl önce bir CHP yayın organında yer alan şu yorum bu noktada dikkat çekiciydi: “*Demokraside hudutsuz hürriyet yoktur da, hudutsuz salahiyet var mıdır?*” Bkz. Kemal Aşkar, “İhtilal isnadı mı?!” *Altıok*, Yıl 5, Sayı 6, 10 Ekim 1958.

Menderes ise, sorunun kaynağı kendi ise istifa edebileceğini, ancak hükümetin istifası durumunda işlerin daha kötüye gidebileceğinden endişe duyduğunu söyledi. Sokak eylemleriyle Türkiye’de istifa eden bir hükümetin olup olmadığını soran Menderes’e Başgil, yine soruyla cevap verdi:

“Siz bana tarihimizde on seneden beri bu memlekette gerçekleştirilmeye çalışılan demokrasiye benzer bir demokrasi örneği verebilir misiniz?”

Başgil, kendi sorusunu kendi yanıtladı. Böyle bir gelenek hiç oluşmamıştı:

“Ve Sayın Başvekil bundan böyle ilk defa bu nevi bir örf ve adeti ortaya çıkarmak şerefi size düşmektedir”.

Görüşmenin ardından toplanan Bakanlar Kurulu da bu isteği kabul etmedi⁴⁵. Dolayısıyla 27 Mayıs öncesinde iktidarın eline geçen son fırsatlardan biri de değerlendirilemedi. Mayıs ayında da siyasal gerilim tırmanmaya devam etti. 555K olayları ve 21 Mayıs’taki Harp Okulu öğrencilerinin sessiz yürüyüşü göz göre göre gelen askeri darbenin⁴⁶ kilometre taşları oldular.

Tahkikat Encümeni üyesi Nusret Kirişçioğlu’nun hazırladığı Encümen Raporu, CHP’ye yönelik ağır suçlamalardan sonra yürütme, yasama ve yargı alanlarına dair önlemler de sıralamaktaydı. Yargıya ilişkin getirilen öneri ise şöyle idi:

“Eğer CHP propagandası bugün tatbik etmekte olduğu muhalefet usullerinde ısrar ederlerse, bu parti faaliyetleri ve hatta bizzat partinin manevi şahsiyeti hakkında bazı kazai tedbirlerin alınması da icap eder”⁴⁷.

Kirişçioğlu’nun raporunda dile getirilen öneri, CHP’nin kapatılmasıydı. DP’de Tahkikat Encümeni’nin raporu yönünde değil de, Başgil’in önerileri yönünde eğilim olsaydı ve bunlar uygulanabilseydi, askeri darbenin gerçekleşmemesi olasıydı.

---

⁴⁵ Doğan Duman, “27 Mayıs Hükümet Darbesi ve Dönemin Akademisyenlerinin Darbe Karşısındaki Tutumları”, 19. Yüzyıldan Günümüze Türkiye’de İktidara Müdahaleler ve Darbeler Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı, 21-23 Mart 2018-Yozgat Cilt-2, (Haz: Selcan Koçaslan) Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2019, s.1025.

⁴⁶ Göz göre göre gelen askeri darbe, Marquez’in işleneceğini herkesin bildiği bir cinayet öyküsünü anlattığı ünlü romanını hatırlatmaktadır. Bkz. Gabriel Garcia Marquez, *Kırmızı Pazartesi*, (çev. İnci Kut), Can Yay., İstanbul, 2011.

⁴⁷ Nusret Kirişçioğlu, *12 Mart (İnönü-Ecevit) ve 1960 Tahkikat Encümeni Raporum*, İstanbul, 1973.

27 Mayıs darbesi sırasında neredeyse direnen tek kişi Bayar'dı. O'nun da direnişi sınırlı ve kısa oldu. Darbeciler elinden silahını alarak kısa sürede Bayar'ı etkisiz hale getirdiler. Bayar, İttihatçı kökenliydi. Sonra CHP'li ve en son da DP'li oldu. Yine de aslında Bayar'ın ruhu hep İttihatçı kaldı. Bayar için "Son İttihatçı" demek abartı olmayacaktır. Komitacı ruhu, örgütçü ve çatışmacı kimliği onun demokratik bir ortamda uzlaşmacı bir tavır sergilemesine engel oldu. Bununla birlikte Yassıada yargılamalarındaki dik duruşu Bayar'a ciddi bir saygınlık da kazandırdı. Yakın dönem Türkiye tarihinin siyasallaşmış yargı örneklerinden biri olan Yassıada yargılamalarında Bayar da idama mahkum edildi. 65 yaşından büyük olması nedeniyle cezası ömür boyu hapse çevrildi. Yassıada'dan Kayseri Cezaevi'ne gönderildi.

1963 yılı Mart ayının dikkat çekici gündemlerinden ve hükümeti dolayısıyla Başbakan İnönü'yü ilgilendiren konularından biri de Celal Bayar'ın affı konusuydu. Bayar, Ekim 1962 tarihli aftan yararlanamamıştı. Bayar için bir af çıkarılması da söz konusu değildi. Çözüm olarak Bayar'ın sağlık durumu gerekçe gösterilerek affedilmesi gündemdeydi. Dolayısıyla af için bir kılıf uydurulmak isteniyordu. Bunun için Bayar'ın bir sağlık heyetinin muayenesinden geçerek rapor alması ve tahliye edilmesi planlanıyordu. Böylece Bayar için dolaylı bir af sağlanmış olacaktı⁴⁸. Yapılan muayene sonucunda Bayar'ın 6 aylığına tahliyesine karar verildi⁴⁹. Bayar'ın ciddi bir sağlık sorunu yoktu. Bu, sağlık gerekçeli siyasal bir aftı.

Celal Bayar'ın sağlık gerekçesiyle tahliye edilmesi için işlemler sürerken, Mart ayı sonlarında Kemal Aygün ve İzzet Akçal gibi isimler, Bayar'dan önce tahliye edildiler. Gerekçe aynı idi. Bayar, 22 Mart'ta Kayseri Cezaevi'nden tahliye edildi. Bayar, hapisane çıkışında hastalığı nedeniyle ve geçici olarak tahliye edildiğini ve bunun bir öneminin olmadığını belirtti⁵⁰. Oysa iktidar, Bayar için dolaylı bir af çıkarmıştı ve Bayar bunu görmek istemiyordu. Muhtemelen altı aylık süre dolduğunda yine uzatılacak, konjonktür oluştuğunda tam anlamıyla bir af çıkarılacaktı. Bayar, Kayseri'den Ankara'ya geldi. Kendisini aralarında 50 kadar AP milletvekilinin de bulunduğu bir kalabalık karşıladı. Bayar'ın Ankara'ya gelişi gösteriye dönüşünce, buna tepki olarak savaş

⁴⁸ "Kurul karar verirse Celal Bayar tahliye edilecek", *Milliyet*, 10 Mart 1963.

⁴⁹ "Bayar'ın 6 ay için tahliyesi kararlaştırıldı", *Milliyet*, 13 Mart 1963.

⁵⁰ "Tahliye edildi", *Milliyet*, 23 Mart 1963; "Bayar serbest", *Hürriyet*, 23 Mart 1963.

uçakları Ankara üzerinde alçaktan uçuş yaptı⁵¹. Aslında bu süreç, yaşanabilecek sorunların habercisi gibiydi. İktidarın ordu ile gerilim yaratmadan çıkardığı affin önemini ve değerini kavramayan Bayar'ın tavrının yanlışlığı ortada idi. Hem hükümeti hem de kendini zor durumda bırakacaktı.

Bayar'ın Ankara'ya gelişinin siyasal bir gösteriye dönüşmesinin ardından olaylar çıktı. Protesto mitingi yapan gençlerle AP'liler çatıştı. AP Genel Merkezi ve Yeni İstanbul gazetesi taşlandı. Hükümet, Bayar'a uyarıda bulundu ve bir yere gitmeden iki saat önce Emniyet'e bilgi vermesi istendi. Ayrıca Bayar'ın tekrar sağlık kontrolünden geçirilmesi gündeme geldi⁵². Böylece sağlık sorunu olmayan Bayar'ın tekrar hapishaneye dönmesinin yolu açılmış olacaktı.

AP Genel Merkezi'nin saldırıya uğramasını protesto eden AP'liler Meclis'i terk ettiler. İnönü ise "Arzu buyurdıkları kadar dışarıda kalabilirler" dedi ve "Ama mitingler yaparım derlerse bunu hukukçulara tetkik ettiririm" uyarısında bulundu. AP'nin orduyu ve 27 Mayıs'ı hedef aldığı doğrudu, ama İnönü'nün sözleri de 1960 öncesinde DP iktidarının muhalefete karşı tavrına benziyordu. İnönü, orduya ilişkin Meclis'te koruyucu bir konuşma yaptı⁵³:

"Bundan sonra müsamaha yoktur. Kanunlar müsamahasız tatbik edilecektir. Ordu her türlü tecavüzdten masum kalacaktır. Ona uzanacak her el, her hareket kanun yoluyla önlenecektir".

İnönü'nün orduya yönelik bu koruyucu tavrının bir nedeni, gerçekten orduyu korumaktı. Ancak tek neden de bu değildi. Ordunun hâlâ siyasal yaşam üzerinde gölgesi varken ve demokrasi son derece kırılğan bir süreç yaşarken, ordunun -AP'nin tahrikiyle- tekrar siyasete

⁵¹ "Ankara'ya gelişi sırasında Bayar'a tezahürat yapıldı", *Milliyet*, 24 Mart 1963. Celal Bayar'ın bu gösteriler sırasında hem din ve hem de Mehmetçik istismarı yaptığı dile getirilmekteydi. Bkz. *Yön*, Yıl 2, Sayı 67, 27 Mart 1963.

⁵² "Ankara'da protesto mitingi yapan gençlerle AP'liler döğüştü", *Milliyet*, 25 Mart 1963; "Bakanlar Kurulu bugün son olayları görüşecek", *Milliyet*, 25 Mart 1963; "Hükümet Bayar'a ihtarda bulundu", *Milliyet*, 25 Mart 1963; "Bazı gazeteler ve AP yine taşlandı", *Milliyet*, 26 Mart 1963; Metin Toker, *İnönü'nün Son Başbakanlığı, 1961-1965*, Bilgi Yay., Ankara, 1992; Feroz Ahmad-Bedia Turgay Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)*, Bilgi Yay., Ankara, 1976, ss. 259-260. Olayların büyümesini askeri birliklerin çatışan grupların arasına girmesi önledi. Bu, İstanbul ve Ankara için de geçerliydi. Bkz. "Askeri bir birliğin müdahalesi feci bir çatışmayı önledi", *Milliyet*, 27 Mart 1963.

⁵³ "İnönü Meclis'te 'Artık müsamaha yoktur' dedi", *Milliyet*, 26 Mart 1963.

müdahalesini önlemek, bir diğer nedendi. Nitekim iki ay sonra bir darbe girişimi daha gerçekleşecektir.

Olaylar ve protestolar günler boyunca devam etti. Protesto gösterisi yapan gençlere AP'lilerin "*Komünistler*" diye laf atması üzerine AP Genel Merkezi tahrip edildi⁵⁴. Bayar da tırmanan siyasal tansiyon üzerine evinden alınarak hastaneye götürüldü ve cezasını burada çekmesine karar verildi⁵⁵.

Bayar'ın şahsi hürriyetlerini kısıtlayıcı cezası, bir başka deyişle hapis cezası 8 Temmuz 1966 tarihli bir kararname ile kaldırıldı. Kararın altında Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın, Başbakan Demirel'in ve Adalet Bakanının imzası vardı. Yüksek Adalet Divanı'nın 15.9.1961 tarihli kararıyla ölüm cezasına çarptırılan, MBK kararıyla cezası ömür boyu hapis cezasına çevrilen Celal Bayar'ın, "*tıbben tespit olunan sürekli hastalıkları sebebiyle; yalnız, hükmedilmiş olan şahsi hürriyeti bağlayıcı cezalarının kaldırılması, Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının 97'inci maddesi 2'inci fıkrası hükmü gereğince uygun görülmüştür*" denilmekteydi. Bu ceza kaldırılmakla beraber siyasal yasakların kaldırılması henüz söz konusu değildi⁵⁶.

1969 seçimleri öncesinde Celal Bayar'ın affı konusu tekrar gündeme geldi. Ekim ayında yapılacak seçimler öncesinde konunun gündeme gelmesi şaşırtıcı değildi. Af konusunda -DP tabanından oy almakla birlikte- AP lideri Demirel pek de istekli değildi. İnönü, bir siyasal yasağı kaldırmak, seçimler öncesinde siyasal bir avantaj elde etmek ve Bayar'ın affıyla Demirel'i zor durumda bırakmak gibi nedenlerle aftan yana tavır aldı. Diğer taraftan İnönü'nün kararı ahlaki ve vicdani açıdan İnönü'ye üstünlük de sağlamaktaydı. Bu siyasal konumlanış, hem ordu ve hem de CHP içerisinde tepkiler çekse de İnönü, aftan yana kararlı bir tutum izledi⁵⁷. İnönü, bu konuda yaptığı bir basın toplantısında Bayar'ın siyasal haklarının iadesi ve siyasal yasağının kaldırılması ile Anayasa ve 27 Mayıs'ın meşruiyetine gölge düşmeyeceğini, önerisinin bir seçim yatırımı ya da seçim taktiği olarak algılanmasıyla ilgilenmediğini belirterek gerekçesini şöyle anlattı:

---

⁵⁴ "AP Genel Merkezi dün tahrip edildi", *Milliyet*, 28 Mart 1963.

⁵⁵ "Bayar hastaneye alındı", *Milliyet*, 28 Mart 1963; "Bayar dün Ankara Hastanesine alındı", *Milliyet*, 29 Mart 1963; "Ankara'da da kanlı çarpışmalar", *Akşam*, 28 Mart 1963.

⁵⁶ BCA Bakanlıklararası Tayin Daire Başkanlığı, 30-11-1-0, 320 - 29 - 3.

⁵⁷ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Toker, *age*.

*“Siyasî hakların iadesi teşebbüsümüzü başarılırsak, onun sonucunda Anayasaya ve 27 Mayıs’ın meşruluğuna gölge düşürecek hiçbir şey yoktur. Aksine, intikam hisleri unutulacak hiç olmazsa yatışacak. Anayasa nizamının korunması kayıtları altında bu siyasî hakları iade edeceğiz. Geçmiş yaralar sarılacak; yeni yaraların açılmaması için zemin hazırlamış olacağız”*⁵⁸.

İnönü’nün partilileri -Bayar da dahil- DP’lilere siyasal af sağlanması konusunda ikna etmesi hiç de kolay olmadı. Parti Meclisi’nin ardından konu CHP Ortak Grubu’na geldi. CHP’nin 123 senatör ve milletvekili vardı. Bunların yarıya yakını oylamaya katılmadı. 57 kabul, 7 ret oyu ile Ortak Grup affı desteklese de önemli sayıda milletvekili ve senatör affa tavır almış oldu. Hatta İnönü’nün tavrı nedeniyle 1 milletvekili partiden ve 5 kişi de PM’den istifa etti. İnönü ise af konusunda milletvekili ve senatörleri deyim yerindeyse zorladı:

*“Ben burada boynumu sizlere uzatıyorum. Ne karar verirseniz verin. Ben verdiğim karardan dönmem”*⁵⁹.

İnönü’nün tavrı, sadece CHP’yi değil, ülkedeki tüm siyasal dengeleri de altüst etti. AP, bu tarihe kadar CHP’nin karşı çıkacağı gerekçesiyle affı Meclis’ten geçiremeyeceği bahanesini kullanıyordu. İnönü’nün aftan yana görüş açıklaması, AP’nin CHP bahanesini kullanması imkânını ortadan kaldırdı. Cumhurbaşkanı Sunay ve ordunun tavrı, bu konuda önemliydi. Sunay, İnönü ve Demirel ile bir araya gelerek konuyu görüştü. Aftan yararlanması beklenen DP’li sayısı 197 idi⁶⁰. İnönü’nün aftan yana tavır alması, Bayar’ın İnönü’yü ziyaret etmesine yol açtı. İkilinin bir araya gelmesi, *“Barıştılar”* manşetini beraberinde getirdi. İnönü, kararın ülkeye huzur getireceğini belirtmekteydi. İkili, 19 yıl aradan sonra Pembe Köşk’te ilk kez bir araya geliyordu. 1950 genel seçimlerinin hemen sonrasında İnönü ile Bayar Pembe Köşk’te görüşmüştü⁶¹. Haziran ayı içerisinde ise İnönü, Bayar’ı

---

⁵⁸ İsmet İnönü, *Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri, 1968-1970*, (Hazırlayan İlhan Turan), TBMM Kültür ve Sanat Kurulu Yay., Ankara, 2004.

⁵⁹ “İnönü: ‘Ben asla kararımdan dönmem’”, *Milliyet*, 13 Mayıs 1969.

⁶⁰ *Milliyet*, 14 Mayıs 1969.

⁶¹ İsmet İnönü, *Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri, 1968-1970*; *Milliyet*, 15 Mayıs 1969; “İnönü: Bu karar huzur getirecek”, *Ulus*, 15 Mayıs 1969. Görüşmenin 14 Mayıs 1950 seçimlerinin yıldönümünde olması da manidardı.

ziyaret etti⁶². Metin Toker, durumu İnönü'nün Türkiye'yi bir kere daha şaşırtması olarak yorumladı. Bunlar, 1945'te çok partili hayata geçmek, 1965'te ortanın solunu benimsemek ve DP'lilere af idi⁶³. Ancak TSK, affa karşıydı⁶⁴. İnönü de hükümetle ordunun ilişkilerine karışamayacağını belirterek işin içinden çıktı. Demirel bir tarafta ordu, diğer tarafta pek de aflarını istemediği DP'lilerle karşı karşıya idi. İnönü'nün aftan yana tavır alması, Demirel'i daha da zor durumda bırakıyordu. Demirel, af konusunda İnönü'nün kararlılığını göstermekte zorlanıyordu ve üstelik bu konuda istekli de değildi. Demirel'in, affı CHP/İnönü istemiyor bahanesi de ortadan kalkmıştı. İnönü, Demirel'i köşeye sıkıştırmıştı. Cumhurbaşkanı Sunay da ordunun karşı çıkmasının da etkisiyle affa karşı çıktı. Demirel bu süreçte Bayar'ın görüşme isteğini kabul etmedi. Demirel'in aftan yana tavır almaması, Demirel-Bayar kavgasına da yol açacaktı⁶⁵. İnönü, af konusunda kendilerine yapılan baskılara tepki gösterdi. Ordunun bir darbe yapması için gerekçe olmadığını da belirtti. Oysa aynı günlerde Cumhurbaşkanı Sunay, ordunun da etkisiyle affa karşı çıkmaktaydı. Bunun üzerine Hükümet, TBMM'deki af görüşmelerini ileri bir tarihe ertelemeyi tercih etti⁶⁶. Bayar, bu konuda AP'yi suçladı⁶⁷. Ecevit de affı AP'nin engellediğini, ama suçu orduya yıkmaya çalıştığını ileri sürdü⁶⁸.

Bayar'ın AP'ye tavır almasının ardından, AP'deki esas sorun 1969 seçimleri öncesinde ve sonrasında partideki bölünmeydi. Sürecin uzaması eski DP'lileri küstürdü. Eleştiri okları Demirel'i göstermekteydi. Af tasarısı seçimlerden önce Millet Meclisi'nden, seçimlerden sonra da Senato'dan geçti. Bununla birlikte eski DP'lilerin küskünlükleri sürdü ve 18 Aralık 1970'de Demokratik Parti kuruldu. Partinin kurucularına bakıldığında eski Demokrat Partililer dikkat çekmekteydi: Celal Bayar'ın

---

⁶² Nedim Yalansız, "27 Mayıs Darbesi Sonrası Celal Bayar ve Eski Demokrat Partililerin Türk Siyasi Hayatına Etkileri", *Turkish Studies*, Volume 7/3, Summer 2012, ss. 2585-2598.

⁶³ Metin Toker, "Paşa Türkiye'yi bir daha şaşırttı!..", *Milliyet*, 16 Mayıs 1969.

⁶⁴ *Milliyet*, 17 Mayıs 1969.

⁶⁵ *Milliyet*, 19 Mayıs 1969.

⁶⁶ *Milliyet*, 21 Mayıs 1969. Sözü edilen "ileri bir tarih" seçimlerden sonrasıydı. Demirel, orduyu rencide etmeden sorunu çözmekten yana olduğunu belirtmekteydi. Bu nedenle bulabildiği en iyi çözüm, affı ertelemektir. Bkz. *Milliyet*, 22 Mayıs 1969.

⁶⁷ "Bayar: Affı AP yöneticileri akim bıraktı", *Milliyet*, 16 Haziran 1969.

⁶⁸ *Milliyet*, 23 Haziran 1969.

kızı, Samet Ağaoğlu'nun eşi...⁶⁹ Demokratik Parti'nin kuruluşuyla birlikte AP'nin Meclis'teki üstünlüğü bir milletvekiline kadar düştü⁷⁰. Dolayısıyla gerçekleşmeyecek olsa da CHP açısından, AP iktidarı yerine CHP-Demokratik Parti koalisyonu bile ihtimal dâhilindeydi. Bayar, sonraki süreçte Demokratik Parti'yi destekledi, seçim kampanyalarına katıldı. Siyasi yasaklarının tamamen kalktığı 1974 yılının bahar aylarında Bayar, doğal üye olarak -eski Cumhurbaşkanı olması nedeniyle- katılabileceği Senato'ya katılmayı, seçilmemiş olması nedeniyle reddetti. Siyasi yasaklarının kalkmasının ardından 1975 yılından itibaren AP'yi destekledi ve Demirel'le de barıştı.

Sonuç

Milli Mücadele'yi yürüten A Takımı olarak tanımlayabileceğimiz kadro, Cumhuriyetin kuruluş sürecinde rejimin niteliği ve ülkeyi kimin yöneteceği noktasında fikir ayrılığına düştüler ve çatıştılar. TıCF deneyimi sonrasında lider kadro içerisinde Karabekir, Cebesoy, Orbay ve Bele tasfiyeye uğradılar. Bu tasfiye Fransız ve Sovyet devrimlerinden farklı olarak kanlı bir tasfiye olmadı. Onlarla barışma 1930'lu yıllarda kademeli bir şekilde gerçekleşti. Atatürk'ün başlattığı barışma politikasını İnönü devam ettirdi. Bu barışma sürecinin genişlemesinde ve 150'liklerin affında Bayar'ın da rolü vardı. İzlenen politika, Atatürk'ün "*yurtta barış, dünyada barış*" politikasının içeriye yansımaysıydı. İnönü kendi cumhurbaşkanlığının sonlarında bile muhalifleriyle, arasının açık olduğu insanlarla barışmaya çaba harcadı. Bunlardan biri de Mareşal Çakmak ile barışma girişimiydi. Ancak bu başarılı olmadı. Mareşal ve ailesi, İnönü'nün çabalarını karşılıksız bıraktılar, Mareşal'in 1944 yılında emekliliğe sevk edilmesini affedemediler.

Bayar ile İnönü ise 1950'den 19 yıl sonra bir araya gelerek ileri yaşta barışmayı becerbildiler. Bunda Bayar'ın siyasi yasaklarını kaldırmak için partisini ve orduyu da karşısına almayı göze alan İnönü'nün kararlı tutumunun etkisi büyüktü. O dönemde "*kuyudan*

---

⁶⁹ Yalansız, *agm*.

⁷⁰ Ahmad-Turgay Ahmad, *age.*, s. 403; "26'ların 'DP'si resmen kuruldu", *Milliyet*, 19 Aralık 1970. Bu dönemde AP içerisinde yaşanan sorunları -Demirel penceresinden- anlatan döneme dair bir kitap için bkz. Abdullah Uraz, *1970 Siyasi Buhranı ve İcyüzü*, Son Havadis Yay., İstanbul, 1970.

adam çıkarmak” olarak tanımlanan girişim, halef-selef iki ismin barışmasına imkân sağladı.

Bayar, 1982 yılında BBC’ye verdiği röportajda İnönü ile barışmalarını ve son görüşmelerini şöyle anlatmaktadır⁷¹:

“Size İsmet Paşayla en son konuştuğumuzu anlatayım. (...) Mahkeme bizi siyasi haklarımızdan mahrum etmişti. Bize haklarımızın verilmesi için çok mesai gösterdi. Bundan dolayı barıştık kendisiyle. O da beni düşürdünüz diye, Atatürk onu attı beni aldı diye, koltuk meselesi insanlar için bir şey oluyor, kapris meselesi. Ve anlaştık. O bana geldi, ben ona gittim. Vefatından 3-4 ay evvel şurada, köşede yan yana oturuyorduk. Celal dedi, ben işitiyorum sen çok yemek yiyormuşsun, mideni dolduruyormuşsun, yapma bunu dedi. Bizim yaşımıza gelmiş olanların düşmeleri çok tehlikelidir dedi. Hakikaten de öyle. Dostça şey yapıyor bunları. O vakte kadar benim aklımda böyle bir şey yoktu. Şimdi dikkat ediyorum. Ama ara sıra düşünüyorum. Ve bana, ben hesap ettim ben senden küçüğüm dedi. Benim doğum tarihim aylarıyla yıllarıyla hesap etmiş. Kendi doğum tarihiyle hesap etmiş. Ben küçüğüm diyor. Jestleri vardır onun böyle. Bunu kabul et, ben senden küçüğüm. Ben de kabul ediyorum Paşam ama bir şartla. Nedir dedi. Bana ağabey dersiniz dedim. (Gülerek) Diyemedi, derim diyemedi. (Gülmeye devam ediyor) Böyle ayrıldık muhabbetle... Şimdi kendisini iyi hatırlıyorum. Fena taraflarını unuttum. İyi taraflarıyla dostluğu kafamda devam etmektedir”.

1969’da “Memlekette kin gütme davasını kaldırmak bende iman halindedir” diyen İnönü’nün Bayar’la birçok ortak noktası vardır. Hiç şüphesiz bunlardan biri Atatürk sevgisidir. İnönü, Atatürk için “Vatan sana minnettardır” derken, Bayar, “Atatürk seni sevmek milli bir ibadettir” demektedir. İnönü, Bayar’a nazaran daha uzlaşmacı iken Bayar daha çatışmacı bir karaktere sahipti. Bayar, “Bu kış komünizm gelebilir” derken, İnönü, ortanın solu politikasıyla Türkiye’de sola meşrutiyet kazandıran isimdi. Erken Cumhuriyet döneminden 1950’li yıllara kadar aralarındaki farklılıklara rağmen barışabilmeleri, Cumhuriyetin kurucu değerlerinin barışçı boyutunu ortaya koyması açısından anlamlıdır. Üstelik bu iki rakip siyasi aktörün barışabilmemesinin

---

⁷¹ Arşiv Odası: Celal Bayar, 1982- BBC Türkçe, <https://www.youtube.com/watch?v=4mZ3ffBisVQ> (son erişim tarihi 27 Temmuz 2022).

günümüz Türkiye'si açısından ders niteliğinde olduğunu hatırlatmak gerekir.

KAYNAKÇA

Arşiv

BCA Bakanlıklararası Tayin Daire Başkanlığı, 30-11-1-0, 320 - 29 -3.

BCA Cumhuriyet Halk Partisi, 490-1-0-0, 574 - 2285 - 1.

BCA Muamelat Genel Müdürlüğü, 30-10-0-0, 13-74-14.

BCA Muamelat Genel Müdürlüğü, 30-10-0-0, 45-290-44.

Resmi Yayınlar, Söylev ve Demeçler

<https://web.archive.org/web/20160527053434/https://www.tbmm.gov.tr/kutuphane/siyasi-partiler.html> (son erişim tarihi: 23 Temmuz 2022).

İsmet İnönü, Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri, 1968-1970, (Hazırlayan İlhan Turan), TBMM Kültür ve Sanat Kurulu Yay., Ankara, 2004.

Muhalefetde İsmet İnönü, Konuşmaları, Demeçleri, Mesajları, Sohbetleri ve Yazılarıyla, (Derleyen Sabahat Erdemir), İstanbul, 1956.

Muhalefet'te İsmet İnönü (1956-1959), (Derleyen Sabahat Erdemir), İstanbul, 1959.

Sürelî Yayınlar

Akşam

Hürriyet

Milliyet

Tan

Ulus

Yön

Kitaplar

Ahmad, Feroz -Bedia Turgay Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)*, Bilgi Yay., Ankara, 1976.

Aras, Tevfik Rüştü, *Görüşlerim, İkinci Kitap*, İstanbul, 1968.

Atay, Falih Rıfki, *Çankaya*, Bates A.Ş. Yay., İstanbul, 1984.

Bakşık, Şeref, *CHP ile Bir Ömür*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2009.

Başgil, Ali Fuat, *27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri*, (çev. M. Ali Sebük-İ. Hakkı Akın), Yağmur Yay., İstanbul, 1966.

- Bozdağ, İsmet, *Atatürk'ün Sofrası*, Emre Yay., İstanbul, 1995.
- Bozdağ, İsmet, *Toprakta Bile Bitmeyen Kavga: Atatürk-İnönü, İnönü-Bayar*, Emre Yay., İstanbul, 1995.
- Burçak, Rıfki Salim, *On Yılın Anıları (1950-1960)*, Ankara, 1998.
- Eroğul, Cem, *Demokrat Parti (Tarihi ve İdeolojisi)*, İmge Yay., Ankara, 1990.
- Gündüz, Asım, *Hatıralarım*, (Haz. İhsan İlgar), Kervan Yay., İstanbul, 1973.
- İnönü, İsmet, *Defterler (1919-1973), I. Cilt*, (Haz. Ahmet Demirel), Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2001.
- İnönü, İsmet, *Hatıralar*, (Yay. Haz. Sabahattin Selek), Bilgi Yay., Ankara, 2020.
- İnönü, İsmet, *Hatıralar, 2. Kitap*, Bilgi Yay., Ankara, 1987.
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, *Politikada 45 Yıl*, İletişim Yay., İstanbul, 1984.
- Kirişcioğlu, Nusret, *12 Mart (İnönü-Ecevit) ve 1960 Tahkikat Encümeni Raporu*, İstanbul, 1973.
- Kocahanoğlu, Osman Selim, *Atatürk-Karabekir Kavgası, Kurtuluş, Kuruluş ve Sonrası*, Temel Yay., İstanbul, 2018.
- Marquez, Gabriel Garcia, *Kırmızı Pazartesi*, (çev. İnci Kut), Can Yay., İstanbul, 2011.
- Toker, Metin, *İnönü'nün Son Başbakanlığı, 1961-1965*, Bilgi Yay., Ankara, 1992.
- Toker, Metin, *Tek Partiden Çok Partiye*, Milliyet Yay., İstanbul, 1970.
- Tunaya, Tarık Z., *Türkiyede Siyasi Partiler, 1859-1952*, İstanbul, 1952.
- Uraz, Abdullah, *1970 Siyasi Buhranı ve İçyüzü*, Son Havadis Yay., İstanbul, 1970.
- Uyar, Hakkı, *Demokrat Parti İktidarında CHP (1950-1960)*, Doğan Kitap, İstanbul, 2017.
- Uyar, Hakkı, *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*, Boyut Kitapları, İstanbul, 2012.
- Uyar, Hakkı, *Türkiye'nin Demokrasi Devrimi: 1950 Seçimleri*, Anka Yay., Ankara, 2014.

Makaleler

- Aşkar, Kemal, "İhtilal isnadı mı?!", *Altıok*, Yıl 5, Sayı 6, 10 Ekim 1958.
- Toker, Metin, "Paşa Türkiye'yi bir daha şaşırttı!..", *Milliyet*, 16 Mayıs 1969.

Tunçay, Mete-Haldun zen, “1933 Darülfünunun Tasfiyesi veya Bir Tek-Parti Politikacısının nlenemez Yükselişi ve DÜŞÜŞÜ”, *Tarih ve Toplum*, Sayı 10, Ekim 1984, ss. 6-20.

Yalansız, Nedim, “27 Mayıs Darbesi Sonrası Celal Bayar ve Eski Demokrat Partililerin Türk Siyasi Hayatına Etkileri”, *Turkish Studies*, Volume 7/3, Summer 2012, ss. 2585-2598.

İnternet

Arşiv Odası: Celal Bayar, 1982 - BBC Türkçe, <https://www.youtube.com/watch?v=4mZ3ffBisVQ> (son erişim tarihi 27 Temmuz 2022).